

Kur'an'da "Ba's" Kavramı

İskender ŞAHİN*

Özet

"Ba's", Kur'an'da yer alan önemli bir kavramdır. Semantik tahlili yapılmadığı için söz konusu kavramın içerisinde yer aldığı âyetlerin anlaşılması da güçleşmiştir. Bunun yanında "ba's"ın, kendisine yakın olan bazı kavramlarla olan anlam ilişkisi ortaya çıkarıldığında kavramın âyetlere kattığı anlam kendisini ortaya koymaktadır. Ayrıca söz konusu kavram "Vücûh ve Nezâir" ve Kur'an sözlüğü türü eserlerde yüzeysel olarak değerlendirilmiş olup ba's kelimesinin Kur'an'daki kullanım alanlarını tam olarak ortaya koymaktan yoksundur. Bu yüzden bu makalede "ba's" kavramının âyetlerdeki kullanım alanları ayrıntılı bir şekilde ele alınıp yeniden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: ba's, semantik, Kur'an, tahlil, müteradif.

"Ba's" Concept in The Quran

Abstract

"Ba's" is an important concept which takes part in the Quran. Realisingly, the verses that "ba's" included in is gettingly coplicated. Because the semantic analysis of this concept hadn't been done as yet. When the close relation between "ba's" and the other concepts in the verses, appears, the meaning in the verses becomes clearer. Besides, "ba's" concept in the "Vücuh and Nezâir" and Quran dictionaries had been dealt with superficially. This consideration is not able to put into effect the meaning at all. So, in this article is dealt with the meaning of "ba's" in the verses of Quran in detail.

Key Words: ba's, semantic, Quran, verse, analysis, synonym.

* Dr., sahin_iskend@hotmail.com

Giriş

Metnin kastettiği anlama ulaşmak için kelimelerin önemi çok fazladır. Zira onlar, manaları okuyucuya taşıyan anlam kalıplarıdır. Kelimelere yabancı kalmak bir bakıma metnin vermek istediği mesaja kapıları kapamaktır. İlahi vahiy de günümüze lafızlarla taşındığı ve yazılı metinle korunduğu için onu kelimelerle anlamak durumundayız. Dolayısıyla metinleşen Kur'an'ı inzal sonrası dönemde anlama faaliyetleri bir ihtiyaç olarak kendisini hissettirmiştir. Bu yüzden tefsir, ilahi mesajı anlama çabaları neticesinde doğmuş bir ilimdir. Daha çok lafızları önceleyen bu ilim, ayetlerdeki kelimeleri incelemek suretiyle manaya ulaşmaya çalışır. Tefsir tarihi boyunca Kur'an lafızlarını anlamak üzere pek çok eser telif edilmiştir. Fakat bu çalışmalar, söz konusu kavramları çok da derinlemesine ele alıp incelemiş değildir. Elbette bunun, Kur'an'la ilgili telif eserlerin azlığı, kütüphanelerin yokluğu ve dolayısıyla bilgiye ulaşmanın güçlüğü gibi pek çok sebepleri olabilir. Fakat günümüz ilim adamı için bunların hiçbirisi geçerli bir mazeret sayılmamalıdır. İslami ilimler sahasında telif edilen hemen tüm eserler, gelişen bilim ve teknik sayesinde bugün elimizin altındadır. Ayrıca "anlam" ve "anlama" ile ilgili pek çok kuramlar geliştirilmekte ve metinle okuyucuyu birbirine daha da yaklaştırılmaktadır. Dolayısıyla eldeki bu avantajları kullanarak Kur'an kavramlarını yeniden değerlendirebilir ve daha sağlıklı sonuçlara ulaşabiliriz.

Bu makalede "ba's" kavramını, "anlama" çabası olan semantik analiz yöntemiyle ele alıp Kur'an'daki kullanım alanlarını tespit ederek yeniden değerlendireceğiz.

I. Ba's Kelimesinin Kökü

Ba's lafzı, be-a-se fiilinden türemiştir.¹ Kelime, göndermek, çömelmiş

1 Ba's, bease-yebasu-ba'sen/ بعثا - بَعَثَ - بَعَثَ şeklinde üçüncü babdan gelmektedir. Fiil, herhangi bir kalıba gir-

de kullanılmıştır. Tef'îl kalıbında birbirine karıştırmak, iftiâl kalıbında gönderme,⁷ infiâl kalıbına girmesi durumunda uyanmak,⁸ gönderilmek,⁹ yerinden fırlamak, apar topar girişmek, aniden hamle yapmak ve yürüyüşünde hızlı olmak anlamlarını kazanmaktadır. Tefe'ul kalıbında ise akmak ve çıkmak anlamını ifade etmektedir.¹⁰

Ba's kavramı, lügatlerde çeşitli kalıplara girmek suretiyle isim olarak da kullanılmaktadır. Kelime, Allah'ın ölüleri kıyâmet günü kabirlerinden diriltmesi, "el-ba'sü ba'de'l-mevt/البعث بعد الموت" şeklinde,¹¹ diriltten veya elçi gönderen ise "el-bâis/الباعث"¹² şeklinde ifade edilmiştir.¹³ Öte yandan askerin gazveye gidişini, sevk edilmiş askeri birliği,¹⁴ orduyu,¹⁵ belirgin birtakım özelliklere sahip kişilerden oluşan bir topluluğu,¹⁶ uykusundan sürekli olarak şiddetle sıçrayarak uyanan ve uyku tutmayan kimseyi,¹⁷ tasası tedirginliği, endişesi ve sıkıntısı kendisini uyutmaz hale getiren ve bunlardan dolayı uykusundan sıçrayarak kalkan adamı,¹⁸ belirli bir zamanda muayyen bir iş için heyet gönderme işini¹⁹ ve uyanıklık/yakaza halinde olmayı²⁰ ifade etmek üzere isimleşerek kullanılmaktadır.

Kelimenin kullanılan anlamları dikkate alındığında "harekete geçirmek" şeklinde bir odak anlamına sahip olduğu görülecektir.²¹ "Harekete geçirmek" eylemi, her halükarda "pasif halden aktif hale gelmeyi" ifade etmektedir.

7 Ezherî, *Tehzib*, II., 202; İbn Manzûr, *Lisan*, 307; Asım Efendi, *Okyanus*, I., 339.

8 Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, II., 112; İbn Sîde, *Muhkem*, II., 97

9 Asım Efendi, *Okyanus*, I., 339.

10 İbn Dureyd, *Cemhere*, I., 201; Cevherî, *Sihah*, I., 273; İbn Sîde, *Muhkem*, II., 97; Firuzâbâdî, *Kâmus*, I., 161; Zebîdî, *Tac*, V., 168-172; Bostânî, *Katr*, I., 117-118; Asım Efendi, *Okyanus*, I., 339.

11 Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, II., 112; İbn Dureyd, *Cemhere*, I., 201; Ezherî, *Tehzib*, II., 202; Cevherî, *Sihah*, I. 273; İbn Sîde, *Muhkem*, II., 97; Zemahşeri, *Esâsu'l-Belâğa*, I., 67; İbn Manzûr, *Lisan*, I., 307.

12 "Bâis" ismi ilk dönem lügatlerinden Ferâhidî'nin, İbn Dureyd'in ve Cevherî'nin sözlüklerinde yer almamaktadır. Fiil, ismi fail kalıbıyla zaten Kur'anda yer almamış fakat hadiste Allah'ın isimleri arasında sayılmıştır. Tirmizî, *Sünen*, Da'vât, 82; İbn Mâce, *Sünen*, Dua, 10.

13 Sâhib, *Muhit*, II., 13.

14 Nabîğa ez-Zübyânî, *Divân*, thk. M. Faruk Tabba', (Beyrut), trs. s. 70; İbn Sîde, *Muhkem*, II., 96; İbn Manzûr, *Lisan*, I., 307; Firuzâbâdî, *Kâmus*, I., 161; Zebîdî, *Tac*, V., 168, 171; Asım Efendi, *Okyanus*, I., 338. Nitekim Hz. Peygamber de, bir yere gönderdiği birlik şâyet üç kişi ve daha az ise bu askeri birlik için ba's kavramını kullanmıştır. Asım Efendi, *Okyanus*, I., 339.

15 Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, II., 112; İbn Dureyd, *Cemhere*, I., 201; Cevherî, *Sihah*, I., 273; Zemahşeri, *Esâsu'l-Belâğa*, I., 67; İbn Manzûr, *Lisan*, I., 307; Feyyûmî, *Misbah*, I., 35; Firuzâbâdî, *Kâmus*, I., 161; Zebîdî, *Tac*, V., 168; Bostânî, *Katr*, I., 118; Asım Efendi, *Okyanus*, I., 338.

16 Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, II., 112; İbn Manzûr, *Lisan*, I., 307.

17 İbn Sikkî, Yakub bin İshak (ö. 244/858), *Kitabu'l-Elfâz*, thk. Fahreddin Gubâve, (Beyrut: Mektebetü Lübnan), 1998, s. 468; Sâhib, II., 13; İbn Sîde, *Muhkem*, II., 97; *Muhassas*, I., 5. sifir, 107; İbn Manzûr, *Lisan*, I., 307; Zebîdî, *Tac*, V., 168.

18 İbn Sikkî, *Elfaz*, s. 468; İbn Sîde, *Muhkem*, II., 97; *Muhassas*, I., 5. sifir, 107; Ezherî, *Tehzib*, II., 202; Zemahşeri, *Esâsu'l-Belâğa*, I., 67; İbn Manzûr, *Lisan*, 307; Zebîdî, *Tac*, V., 169; Bostânî, *Katr*, I., 118.

19 *Mu'cemu'l-Vasit*, (Mısır: Mektebetu Şurûku'd-Devliyye), 1425/2004, s. 92.

20 Ezherî, *Tehzib*, II., 202; İbn Manzûr, *Lisan*, I., 307; Firuzâbâdî, *Kâmus*, I., 161; Zebîdî, *Tac*, V., 168.

21 es-Sarakostî, Ebî Osman Said bin Muhammed (ö. 400/1009), *Kitabu'l-Ef'âl*, thk.: Hüseyin Muhammed, M. Şerif, Muhammed Mehdi A'lâm, (Kahire: Dâru'l-Kütüb), 1395/1975, IV., 107.

II. Kur'an'da Kullanımı

Kur'an'da ba's ve ondan türeyen kelimeler altmış altı defa geçmektedir. Kelime ayetlerde hem isim ve hem de fiil olarak kullanılmıştır. Fiil olarak iki yer hariç genellikle sülasi mücerred olarak üçüncü babdan gelmiş ve bu kullanımda mutaaddi olmuştur. Diğer iki yerde ise infiâl babında kullanılmıştır. Hem mazi hem de muzari zamanda kullanılmıştır. Fiil, hem malum hem de meçhul, iki yerde ise emir sigası ile gelmiştir. İki ayette ise tekitli olarak geçmiştir. Diğer taraftan ba's, isim olarak hem mastar şeklinde hem de ismi meful kalıbında kullanılmıştır. Tamlama şeklinde ise yevm/يوم kelimesine izafe edilerek "yevmü'l-ba's/يوم البعث" şeklinde ifade edilmiştir.

Kelime, âyetlerde otuz üç defa ölüm sonrası dirilişe atıfta bulunmaktadır. Diğer kullanımlarda ise dünya ile ilgili olaylar bağlamında kullanılmıştır. On dört yerde peygamber göndermek, üç yerde uykudan uyandırmak, iki yerde kuvvetli, şiddetli ve zorba kimselerin, bir toplumun üzerine gönderilmesi, bir yerde azabın gönderilmesi, bir yerde karganın gönderilmesi, bir defa hâşirinin gönderilmesi, bir yerde Hz. Peygamberin Medine'ye gönderilmesi, iki yerde dünyada meydana gelen dirilme, iki yerde ileri atılmak, dört yerde tayin etmek, bir yerde şehre istihbaratçı göndermek, iki yerde her ümmetten bir şahit göndermek anlamında kullanılmıştır.

Kur'an'daki kelimelerin eş sesli ve eş anlamlı kullanımlarını açıklayan Mukatil bin Süleyman ve Ebû Hilal el-Askerî, Vücûh ve Nezâir'e dair eserlerinde kelimenin kullanımına ilişkin bir bilgi vermemektedir. Râgıb el-İsfehani kelimenin Kur'an'da kullanımını şu şekilde tasnif etmiştir:

1- Beşerî ba's; Bu, deveyi sürmek, insanı bir iş için göndermek gibi manalara gelir.

2- İlahî ba's; Bu da ikiye ayrılır:

a) Şahısları, cinsleri ve türleri yoktan var etmektir. Bu sadece Allah'a mahsus-tur, kimsenin buna gücü yetmez.

b) Ölüleri diriltmektir. Bu genelde Yüce Allah'a mahsus olmakla beraber Hz. İsa vb. bazı Allah dostlarının da hususiyetlerinden biri olmuştur.²²

İsfehânî bu tasnifinde kavramı, bir bakıma temel anlam ve izafi anlam olarak ayırmıştır. Zira o, beşeri ba's kavramıyla kelimenin etimolojisine ışık tutarken ilahi ba's kavramıyla da Kur'an'da kazandığı terimsel anlamına gönderme yapmıştır. Şu kadarını ifade edelim ki İsfehânî, fiilin failine göre bir ayırma gittiği için, onun

²² el-İsfehânî, Râgıb (ö. 420/1029), *Müfredâtü Elfâzî'l-Kur'ân*, thk. Necib el-Macidi, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye), 1427/2006, s. 64.

bu tasnifi kelimenin kök anlamını ve izafi anlamını net bir şekilde birbirinden ayırıp kesin çizgilerle ortaya koymaktan uzaktır. Üstelik o, yapmış olduğu tasnife göre ilahi baş'ı de ikiye ayırmış ancak birinci şıktaki "şahısları, cinsleri ve türleri yoktan var etmektir/icad" ifadesine bir netlik kazandırmış değildir. İsfehânî, bu ifadesiyle bütün canlıların ilk yaratılışını mı, onların dünyada meydana gelmesini mi, yoksa ölüm sonrası dirilişi mi kastetmiştir bunu kestirmek oldukça güç doğrusu. Müellifin tasnifinin tenkit edilmesi gereken diğer bir yönü ise ikiye ayırdığı ilahi baş'ın ikinci şıkkında ifade ettiği baş kavramının Allah'a mahsus olduğunu bildirdikten sonra bu kavramın mefhumunun, Hz. İsa ve bazı Allah dostlarının hususiyetlerinden olduğunu belirtmesidir. Kur'an'ın hiçbir yerinde "diriltme" anlamında baş kavramının faili insan değildir. Oysa âyetlerde Hz. İsa'ya izafe edilen kavram "halk/خلق", "hây/hayy" ve "nefh/نفخ"dır.²³

Damağânî ise eserinde kelimenin yedi vücuhi bulunduğunu ifade etmektedir. Bunlar sırasıyla, ilham etmek, dünyada baş, uykudan uyandırma, musallat etme, peygamberlerin irsali, tayin ve açıklama.²⁴ İbnu'l-Cevzî, eserinde fiilin Kur'an'da altı anlamda kullanıldığını belirttiğinden sonra bunların; ilham, ihya, uykudan uyanma, musallat etme, irsal, tayin olduğunu açıklamaktadır.²⁵ Ayrıca Firuzabâdî, Basâir adlı eserinde kelimenin Kur'an'da, ilham, ihya, uyandırma, musallat etme, hakemin tayini, melik atama, kabirden çıkış ve irsal olmak üzere sekiz farklı anlamda kullanıldığını ifade etmiştir.²⁶

Kur'an sözlüğü müelliflerinden önemli bir isim olan Ebubekir Râzi, Garîbu'l-Kur'an adlı eserinde baş kelimesine, "irsâl", "uyandırmak" ve "diriltmek" olmak üzere üç anlam vermekle yetinmiştir.²⁷

Damağani ve İbnu'l-Cevzî'nin tasniflerinde baş kavramına "ilham etmek" ve "musallat etmek" anlamlarını vermelerine katılmadığımızı belirtmek istiyoruz. Zira kelimenin hiçbir kullanımında bu iki anlam asla yer almamıştır. Ayrıca Ebubekir Râzî de söz konusu kelimeyi sadece üç anlam alanıyla sınırlamıştır ki bu, kelimenin geçtiği âyetleri anlamamızı güçleştirecek bir tutumdur. Diğer taraftan İsfehânî'nin yaptığı tasnife de katılmıyor ve baş kavramını Kur'an'da kullanılan

23 وَأَذْخُلُكَ مِنَ الطَّيْنِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِأَنْسِ فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِأَنْسِ / "Sen benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey halk ediyorsun ve ona üflüyordun; o da benim iznimle kuş oluyordu." Maide 5/110.

... أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطَّيْنِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَانْفُخْ فِيهِ فَتَكُونُ طَيْرًا بِأَنْسِ اللَّهُ وَأَبْرَأُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأَخْبِي الْمَوْتَى بِأَنْسِ اللَّهِ...
"...Sizlere çamurdan bir kuş sureti yaparım sonra ona üflerim o da Allah'ın izniyle hemencecik kuş olur. Ab-raslı ve anadan doğma gözü âma olanları iyileştirir ve Allah'ın izni ile ölüyü diriltirim..." Âl-i İmrân 3/49.

24 ed-Damağânî, Ebû Abdullah Hüseyin bin Muhammed (ö. 478/1085), *el-Vücûh ve'n-Nezâir li Elfâzi Kitabillahi'l-Azîz*, thk. Abdullah Hamid Ali, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye), trs., s.118.

25 İbnu'l-Cevzî, Cemaleddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman (ö. 597/1200), *Nüzhetü'l-Ayuni'n-Nevâzir İlmu'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdulkerim Kazım er-Râzî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale), 1404/1984, 204.

26 Firuzabâdî, *Basâiru Zevi't-Temyiz Letâifu'l-Kitabi'l-Azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye), trs., II., 214-215.

27 Ebubekir Râzî, *Tefsiru Garîbi'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Hüseyin Elmalı, (Ankara: T.D.V. Yayınları), 1997, s. 133.

anlam alanlarına göre yeniden tasnif etmek istiyoruz. Zira semantik çalışmaların nihai hedefi, bir kelimenin metindeki anlam alanlarını tespit etmek ve bu alanları kök anlamla yorumlayıp istenilen manaları ortaya çıkarmaktır. Tespitlerimize göre ba's kelimesinin türevleriyle birlikte Kur'an'da kullanılan anlamları şunlardır:

A- "Uykudan Uyandırmak" Anlamında

Kur'an'da "uykudan uyandırmak" anlamında sadece üç ayette geçen ba's,²⁸ kök anlamıyla, uykusundan kalkan veya adeta uykusunda ölü konumda olup tekrar hayata dönen kimse için kullanılmıştır. Bu durumdaki kişiye de "meb'ûs" denilmiştir. Kişi, uyku halindeyken tasarruftan ve hayati fonksiyonlardan engellenmiş²⁹ ve ba's edilmekle yeniden tasarrufa başlamış, hayati fonksiyonlarını aktif hale getirmiştir. Uyku, ölüm cinsinden bir şey olduğundan ba's kavramı da hem diriliş hem de uykudan uyanmak anlamında kullanılmıştır.³⁰ Yalnız kelimenin ayetlerdeki kullanımında dikkatimizi çeken husus, bir sebep doğrultusunda uyandırılmanın söz konusu olmasıdır. Bu sebep, Allah'ın diriltme konusundaki kudretini göstermektedir: "Sizi geceleyin ölü gibi uyutan, gündüzün ne yaptıklarımızı bilen, sonra ölüm âmı gelinceye kadar gündüzleri sizi uyandıran O'dur..."³¹ Ayrıca söz konusu fiil, Kehf sûresinde yer alan iki ayette de çok uzun bir müddet uyku uyuyan Ashab-ı Kehf'in uyandırılmalarını ifade etmek üzere kullanılmıştır.³²

B- "Sevk Etmek/Göndermek" Anlamında

1- "Kuvvetli, şiddetli ve zorba kimselerin, bir toplumun üzerine sevk edilmesi" anlamında: Bu anlamda Kur'an'da sadece iki ayette Yahudilerin muhatap alındığı ayetler bağlamında kullanılmıştır: "*Hani Rabbin açıkça bildirdi ki işkencelerin en ağırını tattıracak zorbaları kıyamet gününe kadar mutlak surette onların/Yahudilerin üzerine gönderecektir...*"³³ Allah, Yahudileri vaktiyle birçok millete üstün kılmış,

28 Enâm 6/60; Kehf 18/12, 19.

29 el-Kurtubî, Ebi Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Ebîbekr (ö. 671/1273), *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullâh bin Abdulmuhsin et-Türki, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle), 1427/2006., XIII., 221.

30 İsfahânî, *Müfredat*, s. 64.

31 Enâm 6/60. وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَّحْتُم بِالنَّهَارِ ثَمَّ يَعْنُكُم فِيهِ لِيُقَضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى...

32 Kehf 18/12 ثَمَّ يَعْنُكُم لِيُعَلِّمَ الْإِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ

Kehf 18/19. وَكَذَلِكَ يَعْنُكُم لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ فَاثَلُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ نَعْنُ يَوْمَ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ

33 Arâf 7/167. وَأَذِّنْ رَبُّكَ لِيُعَذِّبَ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْفَيْصَةِ مَنْ يُسْؤِمُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ ...

Âyette anlatılan olayla ilgili olarak tefsir kitaplarında oldukça çok ve birbirinden farklı haberler aktarılmaktadır. Müfessirler, özellikle ba's edilenler ve azab konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ba's edilen kimselerin, Araplar, Hz. Muhammed ve ümmeti ve Buhtunasr; azabın da cizye alımı, katletme, zillet ve alçaklık, işkence, haraç ve sürgün olduğu nakledilmiştir. et-Taberî, Ebi Cafer Muhammed bin Cerîr (ö. 311/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyü'l-Kur'an*, thk. Halil el-Meys, (Beyrut: Dâru'l-Fikr), 1415/1995. VI., 9. Cüz., 137,138; İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman bin Muhammed bin İdris, (ö. 327/938) *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Esad Muhammed Tayyib, (yersiz: Mektebetu Nezârü'l-Bâz), 1417/1997,1603, 1604; Râzî, XV., 44, 45; İbn Kesîr, Ebi'l-Fidâ İsmail bin Ömer (ö. 774/1372), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî bin Muhammed es-Selâme, (Riyad: Dâru't-Tayyibe), 1420/1997, III., 497.

çeşitli nimetlerle desteklemişken yine de Allah'ın emirlerini çiğnemişler, Cumar-tesi yasağı dışına çıkmışlar, birçok günah işlemişlerdir. Bu gibi sebeplerle Allah'tan bir ceza olarak onlar her devirde bir yerden bir yere sürülmüşlerdir.³⁴ Bu denli bir pervasızlıkla hiçbir ahlakî ve insanî değer tanımayan Yahudiler, yaptıkları çirkefliliklerle adeta "Ey Rabbimiz! Bizim başımıza azap ve bela getirecek kimseleri gönder!" diyerek fiilî bir talepte bulunmuşlardır.³⁵ Allah da onların bu fiili taleplerine karşılık onlara azap ve bela göndermeyi kendi üzerine farz kılmıştır.³⁶ Çünkü "le-yüb'asünne/لَيُبْعَثَنَّ" ifadesindeki "lam/ل" kasemin cevabında gelen bir harftir. Zira Allah'ın "iz teezzene/إِذْ تَأَذَّنَ" ifadesi, o haberi kesin olarak yerine getireceği hususunda adeta bir yemin gibi olmuştur.³⁷ İsrâ sûresinde de Yahudilere kuvvet ve şiddet sahibi kulların gönderilmesi olayı da yine ba's ile ifade edilmiştir.³⁸

Her iki ayette geçen ba's, İsrail oğullarına düşman olan kral ve ordularının veya bir milletin, hiçbir sosyal ve ahlaki değer/kural tanımayan Yahudilerin sormusuzluklarının bu dünyadaki karşılığı olarak onları esir almak, haraç ve cizyeye bağlamak, öldürmek ve sürgüne göndermek gibi cezaların/azabın başlarına gelmesi amacına yönelik olarak Yahudiler üzerine sevk edilmelerini/gönderilmelerini ifade etmektedir.

2- "Azabın sevk edilmesi" anlamında: Ba's kavramı, azabın asi kavimlere sevk edilmesini anlatmak üzere de kullanılmıştır: "De ki: 'Üstünüzden ve altınızdan azabı size sevk etmeye, sizi fırka fırka yapıp kiminizin huncunu kimine tattırmaya kadir olan O'dur...'"³⁹ Allah, bu ayetle insanlara değişik yollardan azabını ulaştır-

34 Ateş, *Tefsir*, III., 409.

35 Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul), 1960-1962, III., 2314.

36 Zemahşeri, *Tefsiru'l-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvil fi Vücûhu't-Te'vil*, thk. Halil Me'mun Şeyho, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife), 1426/2005. s. 394.

37 er-Râzi, Fahrreddin bin Allâme Ziyaeddin Ömer (ö. 606/1209), *Tefsiru'l-Fahri'r-Râzi (Tefsiru'l-Kebir/Mefâtihu'l-Gayb)*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr), 1401/1981, XV., 44.

38 قَاءَ جَاءَ وَمَعُدُّ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عَذَابًا لَنَا أُولَى بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا İsrâ 17/5. Önceki ayette olduğu gibi bu ayette de müfessirler olayla ilgili pek çok rivâyete yer vermişlerdir. Rivâyetlerde bahsedilen kişiler ve Yahudilere yaptıkları azap ihtilaf konusu olmuştur. Taberî, *Camiu'l-Beyan*, IX., XV. Cüz., 28-40; İbn Atiyye, Ebî Muhammed Abdulhak (ö. 541/1146), *el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, thk. Mecid Mekki, (Beyrut: Dâru İbn Hazm), 1423/2002, 1128, 1129; İbn Kesir, *Tefsir*, V., 47, 48. Bu rivâyetlere ilaveten Allah'ın, Yahudilere karşı olan milletin kralına Yahudilerle savaşmasını emreden bir elçi gönderebileceği ve böylece ba's in bir emir haline gelmiş olacağı veya ba's ile haber verilmesinin, Yahudilerle savaşan krala Allah'ın (onlarla savaşıp onlara azap etmeyi) ilham etmiş olabileceği değerlendirmesini yapanlar dahi olmuştur. İbn Atiyye, *Muharraru'l-Veciz*, s. 1128.

39 هَلْ هُوَ الْفَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبَسَكُمْ بَشِيرًا وَيَذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ En'am 6/65. Ayetin kimlere hitap ettiği konusunda bir netlik yoktur. Müfessirlerin ekserisi ayette muhatap alınan kimselerin müşrik kâfirler olduğunu belirtmişlerdir. Taberî, V., 7. Cüz., 286; ez-Zeccâc, Ebî İshak İbrahim bin es-Serrî (ö. 311/923), *Meâni'l-Kur'an ve İrâbu'h*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî, (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb), 1408/1998, II., 259; el-Begavî, Ebî Muhammed el-Hüseyin bin Mesud (ö. 516/1122), *Mealimu't-Tenzil*, thk.: Muhammed Abdu'n-Nasr en-Nemr, Osman Damiriyye, Süleyman Muslih el-Harş, (Riyad: Dâru't-Tayyibe), 1409, III., 153; İbn Atiyye, *Muharraru'l-Veciz*, s. 630; Ebû Hayyân, Muhammed bin Yusuf (ö. 654/1256), *Bahru'l-Muhit fi't-Tefsir*, thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcüd ve diğerleri, (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye), 1413/1993, IV., 155. Mücahit ise muhatapların Müslümanlar olduğunu belirtmiştir. Taberî, *Camiu'l-Beyan*, V., 7. Cüz., 290; Begavî, *Mealim*, III., 153. Her şeyden önce bu ayet mana olarak bir vaid içermektedir. Zemahşeri, *Keşşaf*, s. 332; İbn

maya kadir olduğunu beyân etmiştir.⁴⁰ Ayette belirtilen azabın insanlara kimi zaman üstlerinden, kimi zaman da ayaklarının altından ba's edilmesi hususunda müfessirler arasında ihtilaf vardır. Bu ihtilafın kaynağı ise ayetin lafzının hakiki veya mecazi manasına hamledilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayetin lafzi manasını kabul edenler, üstten gelecek azabın, Nûh kıssasında olduğu gibi, üzerlerine gökten inen yağmur ve yıldırımlar gibi, Lût kavminin taşa tutulmasında ve Fil ashabının taşlanması olduğu gibi, üzerlerine gökten gelen sayha, korkunç çığlık şeklinde indiğini; azabın, ayaklarının altından gelmesinin ise, yerin sarsılması, Karun'un yere geçirilmesi v.b. şeklinde olduğunu belirtmişlerdir.⁴¹ Bu azapların yağmurun yağdırılmaması ve bitkinin bitirilmemesi şeklinde olduğu da söylenmiştir.⁴² İkrime'den gelen rivayete göre İbn Abbas ise ayetin mecazi yönüne hamlederek üstten gelen azabın, yöneticilerden; ayakların altından gelecek azabın da, köleler ve ayak takımından gelecek olan şeyler mânasında olduğunu söylemiştir.⁴³ Kısaca bu âyet, gökten inmesi ve yerden ortaya çıkması mümkün olan her türlü azabı içine alır.⁴⁴ O halde ayette azabın gönderilmesini ifade eden ba's, türü ve şekli nasıl olursa olsun azap olarak adlandırılan olayın, işledikleri günahlardan dolayı Allah'ın onları cezalandırmadaki kudretini gösterme amacı doğrultusunda insan topluluğu içerisinde herkesi etkileyecek şekilde harekete geçirmek anlamını dile getirmekte olduğunu söyleyebiliriz.

3- "Karganın sevk edilmesi" anlamında: Ba's, Kur'an'da karganın gönderilmesini anlatmak için şu ayette kullanılmıştır: "*Derken, Allah, ona, yeri eşeleyerek kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini gösteren bir karga sevketti...*"⁴⁵ Âdem'in iki oğlu⁴⁶ Allah'a birer kurban sunmuşlar ancak birinin kurbanı kabul edilmiş diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen kardeş bu duruma tahammül edememiş, kurbanı kabul edilen kardeşini öldürmüş ve büyük bir pişmanlık duymuş-

Atiyye, *Muharraru'l-Veciz*, s. 629. Bundan dolayı âyetin sadece müşrik kâfirlere veya sadece Müslümanlara hitap ettiğini söylemek, âyeti tahsis etmektir. Çünkü bildiğimiz kadarıyla vaid, hangi dinden olursa olsun bütün insanlara yapılmaktadır. Vaid, bir kâfir veya müşrikin İslam'ı tercih etmemesine karşılık gelirken, diğer taraftan bir Müslüman'ın dini sorumluluklarını yerine getirmesi konusunda da olabilir. Bir vaid içermesi yönüyle âyetin, bir din gözetmeksizin tüm insanlara şamil olduğunu söyleyebiliriz.

40 Râzi, *Mefatih*, XIII., 24.

41 Taberî, *Camiu'l-Beyan*, V., 7. Cüz., 286, 287; Zeccâc, *Meani'l-Kur'an*, II., 259,260; Begavî, *Mealim*, III., 153; Zemahşeri, *Keşşaf*, s. 331; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhit*, IV., 155; Râzi, *Mefatih*, XIII., 24.

42 İlgili rivâyetler için bkz. Zemahşeri, *Keşşaf*, s. 331; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhit*, IV., 155; Râzi, *Mefatih*, XIII., 24.

43 İlgili rivâyetler için bkz: Taberî, V., VII. Cüz., 287; Zemahşeri, *Keşşaf*, s. 331; İbn Atiyye, *Muharraru'l-Veciz*, s. 630; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhit*, IV., 155; Râzi, *Mefatih*, XIII., 24; İbn Kesir, *Tefsir*, III., 275, 276.

44 Râzi, *Mefatih*, XIII., 24; Elmalılı, *Hak Dini*, III., 1953.

45 وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّخْمُومًا İsrâ 17/79. Damağâni, bu kelimeye "ilham etmek" manasını vermiş ve Kur'an'da bu anlamda kullanıldığını belirtmiştir. Oysa kelimenin kök manalarını araştırırken ne şiiirde ve ne de ilk dönem lügatlerde bu anlama rastlamadık. Damağâni, *Vücuu*, s. 117.

46 Adem'in iki oğlunun kimler olduğu ile ilgili rivâyetler için bkz. Taberî, *Camiu'l-Beyan*, IV., 6. Cüz., 255-258.

tu.⁴⁷ Dünyada ilk defa meydana gelen bu öldürme olayında katil olan kardeş, öldürdüğü kardeşinin cesedini ne yapacağını düşünürken Allah, ona kardeşini nasıl gömeceğini göstermek üzere bir karga ba's etmiş ve katil, karganın hareketinden,⁴⁸ kardeşini nasıl gömeceğini anlamıştır. Öyleyse karganın gönderilmesi anlamındaki ba's, Allah'ın, kardeşini katleden katile, kardeşinin bozulmaya yüz tutmuş cesedini ne yapacağını göstermek amacıyla yönelik olarak bir kargayı harekete geçirmesi anlamında kullanılmıştır.

4- "Firavun tarafından şehirlere işinin uzmanı, o konuda derin bilgi sahibi sihirbazları bir araya getirmek için hâşirînin gönderilmesi" anlamında: Ba's kavramı, Kur'an'da bu anlamda sadece bir ayette geçmektedir: "*Dediler ki: "Bunu ve kardeşini alıkoy! Şehirlere de hâşirîni/toplayıcıları gönder, bütün uzman-bilgin sihirbazları sana getirsinler."*⁴⁹ Bu ayetin benzeri bir başka ayet de A'raf suresinde yer almaktadır. Bu ayette ise Firavun'a tavsiye mahiyetinde ileri gelenler bu defa **ba's** yerine **irsâl** kelimesini kullanarak göndermeyi ifade etmişlerdir: "*İleri gelenleri: 'Onu ve kardeşini alıkoy, bütün şehirlere de toplayıcılar gönder, sihirle meşgul olanların hepsini sana getirsinler' dediler.*"⁵⁰

Aynı olayı dile getiren bu iki ayette kullanılan farklı iki fiil ilk bakışta eş anlamlıymış/müteradifmiş gibi algılanabilir ancak kanaatimiz odur ki Kur'an bir olayı iki ayrı lafızla belirtmişse bu lafızlar, bir olayın birbirini tamamlayan iki ayrı safhasına tekabül etmektedir.⁵¹ Hakikaten de bu iki kavram Kur'an'da pek çok ayette birbirlerinin yerine kullanılmakta ve aynı anlamı ifade ettiği düşünülmektedir. Oysa durum hiç de öyle değildir. Bu iki fiilin aralarındaki farkı ortaya koyabilmek için her iki ayetin siyakında bulunan ayetlere bakmamız yeterli olacaktır. Şuarâ Suresinde Firavun tarafından hâşirînin *ba'si*, "sahhâr'a/سَحَّارٍ" yapılmışken A'raf Suresinde yine Firavun tarafından hâşirînin *irsal'i* "sâhirîne/سَاحِرٍ" yapılmıştır. Ba's kelimesiyle muhatap alınan "sahhâr", Hz. Musa ile yarışmaya katılmak üzere Firavun tarafından özel bir görev ile saraya çağrılan; sihirde ileri gitmiş, üstatlaşmış, hem sihrî öğreten ve hem de bu işi meslek haline getirip bizzat icra eden kimseyi ifade etmekte olup⁵² sayıları çok olmayan kimselerdir. Rivayetlerde bunların reis niteliğinde Azur, Satur, Yasfa ve Hathat isimli dört üstad sihirbaz oldukları belirtilir.⁵³ Nitekim Hz. Peygamber de bir yere gönderdiği birlik şayet üç kişi ve daha az

47 Maide 5/27-30.

48 Gönderilen karganın, ne şekilde davranarak katil kardeşe yol gösterdiği ile ilgili rivayetler için bkz. Taberî, *Camiu'l-Beyan*, IV., 6. Cüz., 255-258.

49 فَالْوَا أَرْجَمَهُ وَأَخَاهُ وَأَبْعَثُ فِي الْمَدَائِنِ خَائِفِينَ (١٣) يَا تَوَكُّ بِكُلِّ سَحَّارٍ عَلِيمٍ. Şuarâ 26/36.

50 فَالْوَا أَرْجَمَهُ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلُ فِي الْمَدَائِنِ خَائِفِينَ (١١١) يَا تَوَكُّ بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ. A'raf 7/111-112.

51 Sayı, Ali, *Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa*, (İstanbul: İz Yayınları), 1992, s. 238.

52 Begavî, *Mealim*, II., 186.

53 İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI., 150.

ise ba's fiilini kullanmıştır.⁵⁴ Bu bilgiler ışığında ba's, *daha dar kapsamlı, daha özel ve daha merkezi bir görev konusu içerikli olup daha ince ve hassas olmayı* gerekli kılmaktadır. İrsâl ile muhatap alınan sâhir'in ise Firavun'un, Hz. Musa'yı alt etmek için düzenlediği yarışmada bizzat rol almayan, Hz. Musa ile yarışmaya girmeyen, Mısır'ın çeşitli yerlerinde adeta okullaşmış sihir öğretilen din merkezlerinden, böyle bir yarışmayı izlemeye gelmiş öğrenci ve personeldir.⁵⁵ Zira sâhir, sihir işlerini öğrenen fakat öğretme durumunda olmayanları kapsamaktadır.⁵⁶ Böylesi kimselerin sayılarının çok fazla olduğu hatta on iki bin, on yedi bin ve on dokuz bin kişi olduğu söylenmiştir.⁵⁷ Öyle anlaşılıyor ki *irsâl*, ba'se göre *daha geniş kapsamlı, daha genel ve daha "etraflı" bir görev konusunu içermekte, ince ve hassas olmayı gerekli kılmamaktadır*. Bu bakımdan birincisi, ikincisine nazaran daha mutlak bir anlam taşımaktadır.⁵⁸ İrsâl ve ba's kelimeleri arasındaki farkı ortaya koyduktan sonra ayette geçen ba's'in, **hâşirîn(in)** Firavn'un emri üzere, sihirde üstatlaşmış kimselerin, Hz. Musa ile düello yapmak gibi belirli, özel bir amaç doğrultusunda pasif bir konumdan bilinçli halde harekete geçirilmesini dile getirdiğini söyleyebiliriz. Öte yandan ayette geçen ba's, hem hâşirînin pasif halden aktif hale gelmesini hem de sahhâr(ın) pasif halden belirli bir amaç doğrultusunda harekete geçmesini ifade etmektedir.

5- "Ashab-ı Kehf'in, uyandıktan sonra içlerinden birini şehre göndermeleri" anlamında: Ashab-ı Kehf, mağarada uzunca bir uykudan sonra uyanmışlar ve acıkmışlar, açlıklarını gidermek ve içlerinden çıktıkları şehrin son durumunu öğrenmek için içlerinden birini şehre göndermişler ve bu gönderme işlemi de ba's fiiliyle ifade edilmiştir: "...Şimdi siz şu gümüş paranızla birinizi şehre **gönderin de araştırın kazancını helal yoldan elde eden birinden size yiyecek alıp getirsin; hem de çok dikkatli davranın ve sakın sizi kimseye sezdirmesin.**"⁵⁹ Belli ki onlar durumlarının açığa çıkmasından, gizlendikleri yerin bilinmesinden, dolayısıyla şehirdeki yöneticilerin adamlarının, kendilerini yakalayıp müşrik bir şehirde tek bir ilaha kulluk ederek toplumun dinini terk etmelerinden dolayı taşlanarak öldürülmekten endişe etmekteydiler. Ayrıca işkence yapılmak suretiyle inançlarından dönme-ye zorlamalarından da endişe duymuş olmalı. Bu yüzden şehre gönderdikleri elçiye uyanık olmasını, kendisini ele vermemesini sıkı sıkıya tembih etmişlerdir.⁶⁰ Şehre ba's ettikleri arkadaşlarının kendilerine yiyecek getirmesinin yanı sıra, şehir-

54 Asım Efendi, *Okyanus*, I., 339.

55 Sayı, *Hz. Musa*, s. 118.

56 Begavî, *Mealim*, II., 186

57 İbn Ebi Hatim, *Tefsir*, III., 1534,1535.

58 Ebu'l-Bekâ, Eyyub bin Musa (ö.1093/1682) *el-Külliyât*, (Beyrut: Risâle), 1993, s. 77.

59 *فَاتَّعِنُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الدِّينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَرْحَى طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا* Kehf 18/19

60 Kutub, Seyyid (ö. 1386/1967), *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'ş-Şurûk), 1423/2003, IV., 2264.

deki son durumu, tehlike olup olmadığını, kendileri hakkında neler konuşulduğu konusunda istihbarat toplaması konusunda da görevlendirmiş olmalıydılar. Zira ba's, aynı zamanda casusluk yapıp istihbarat toplamak için görevlendirme maksatlı olarak da kullanılmıştır.⁶¹ Görüldüğü gibi ayetteki ba's kavramı ile anlatılan, sıradan bir gönderme değil bilakis özel maksatlı ve incelik isteyen araştırmalar yapmak üzere gönderme fiilidir. Bu tespitlerimiz doğrultusunda ayette geçen ba's kavramının, mağaradaki uzun süreli uykularından/رفود, ba's edilen gençlerin, içlerinden birini, kaçarak içinden çıktıkları şehirde istihbarat toplamak ve satılan en temiz/helal yiyecekleri seçip getirmek maksadıyla harekete geçirmeyi ifade ettiğini söyleyebiliriz.

6- "Peygamberlerin gönderilmesi" anlamında:

a- "Peygamberlerin krallara gönderilmeleri" anlamında: Kur'an, sadece iki yerde peygamberlerin kral ve çevresindeki yönetim ekibine ba's edildiğini haber vermektedir. Söz konusu ba's olayı, Hz. Musa ve Hz. Harun'un, Mısır kralı Firavun ve kavminin ileri gelenlerine ba's edilmesi olayıdır: "*Peygamberlerinden sonra Musa'yı da Firavun'a ve kavminin ileri gelenlerine apaçık delillerimizle gönderdik. Onlar da (bunları inkâr etmekle) hem kendilerine ve hem de halklarına zulmetmiş oldular. Bak gör! Nasılmış bozgunculuk yapanların akıbeti?*"⁶²

Diğer taraftan Hz Musa ve kardeşinin Firavun ve kavminin ileri gelenlerine gönderilişini irsal fiiliyle dile getiren âyetler de mevcuttur.⁶³ Ba's ve irsal kavramlarının, bir krala ve tebaasına peygamberlerin gönderilmesi anlamında kullanılması, acaba aynı anlama yönelik olabilir mi? Şimdi bunu tespit etmeye çalışalım.

Hz. Musa, Tur'da Allah ile mükâlemesinin ardından Firavun'a iki görevle gönderilmiştir. Bunlardan birincisi Musa'nın Firavun'a Allah'ın resulü sıfatıyla giderek ona dini tebliğ etmesi⁶⁴ -ki dini tebliğ görevi sadece Firavun'un şahsına münhasır olmayıp onun şahsında tüm kavmine yönelik olmuştur⁶⁵-görevidir. Bir resul, Allah tarafından, "*Allah'ın dinini bütün dinlerden üstün kılmak için hidayet kaynağı olan âyetleri ve Hak dini tebliğ etmek üzere*"⁶⁶ irsâl edilmiştir. Dolayısıyla resulün irsali sadece dini tebliğ etmek içindir. İşte Hz. Musa ve kardeşinin Firavun ve ileri

61 Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim bin Haccâc (ö. 216/874), *el-Câmiu's-Sahih*, thk. M. Fuad Abdulbakî, (Mısır), 1375/1956, Kitabu'l-İmare, 41.

62 *بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَأَنْزَلْنَا عَلَيْهِ الْقُرْآنَ* 'Araf 7/103.
Ba's ile peygamberlerin, Firavun ve meleline gönderilmesini ifade eden diğer âyet şudur:
ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ وَهَارُونَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَأَسَّسَكُمُورًا وَكَانُوا قَوْمًا مُّجْرِمِينَ Yunus 10/75.

63 'Araf 7/104; Hüd 11/96, 97; Mü'minün 23/46; Mü'min 40/24; Zuhruf 43/46; Zâriyât 51/38; Müzemmil 73/15.

64 'Araf 7/104; Tâ-Hâ 20/48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55,56, 61, 70, 72,73; Mü'minün 23/47, 48; Şuarâ 26/11, 16, 23, 24, 25,26, 28; Naziât 79/17, 18,19, 21.

65 el-Hâzin, Alaüddin Muhammed bin İbrahim (ö.741/1341), *Lübâbu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil* (Mecmau't-Tefasir), (İstanbul: Çağrı Yayınları), trs., VI. 451.

66 Tevbe 9/33; Feth 48/28; Saff 61/9.

gelenlerine irsali onlara sadece Allah'ın dinini tebliğ etmektir.

Hız. Musa ve kardeşine yüklenen görevlerin ikincisi ise toplumsal adaletsizliğe yönelik fiili bir görev olup "Firavun'a gidin ve söyleyin: Biz senin Rabbinin resulüyüz, bizimle birlikte İsrail oğullarını gönder, onlara azab etme!"⁶⁷ ayetiyle dile getirilmektedir. Bu âyetten anladığımızı göre Hız. Musa, Firavun toplumunda mevcut olan iki problemin altını çizmiştir. Bunlardan birincisi, "...bizimle birlikte İsrail oğullarını gönder..." ifadesi ile kastettiği problem, İsrail oğullarının Mısır'da esir olarak yaşadıkları gerçeğidir. İkinci olarak "...onlara azab etme!" ifadesiyle kastettiği problem ise İsrail oğullarının Mısır'da Firavun'un emri altında köleleştirilip taş ve kaya taşımak, bina(piramit) yapmak, derin su kuyuları açmak ve her işte erkeklerle birlikte kadınları da istihdam etmek gibi en ağır işlerde çalıştırıldıkları gerçeğidir.⁶⁸ Zira İsrail oğulları Mısır'daki çalışma hayatında son derece önemli bir boşluğu dolduruyorlardı. Musa bu sebeple onların hemen bırakılmayacaklarını biliyordu; bu nedenle hiç olmazsa çalışma hayatlarında sıkıntı içerisinde bırakılmamalarını talep etmiştir.⁶⁹ İşte **ba's** fiiliyle anlatılmak istenen olay, Hız. Musa ve kardeşinin, Firavun'un emri altında köleleştirilip pasifize edilen İsrail oğullarının kölelikten kurtarması, eğer bu mümkün olmayacaksa en azından çalışma şartlarının onları ezici mahiyette olmaması isteğinin Firavun'a iletmesidir. Nitekim bu istek dile getirildiğinde iki taraf arasında sert tartışmalar olmuş, hem Firavun hem de hanedanı: "...yeryüzünde/Mısır'da hakimiyetin yalnız ikinizin olması için mi bize geldin?"⁷⁰ şeklinde bir karşılık vermişlerdir. Öyleyse Allah **ba's** fiiliyle, İsrail oğullarını köleleştiren, onları aynı zamanda ağır şartlarda ezen Firavun'a karşı Musa ve Harun'u bu konuda bilinçlendirmiş ve onları harekete geçirmiştir. Onlar da bu bilinçle Firavun'u, çok ince noktaları düşündürecek şekilde İsrail oğullarına yaptıklarını haber vermek suretiyle onların serbest kalmasını veya en azından haklarının korunmasını isteyerek bu konuda bilinçlendirmiş ve harekete geçirmiştir. Görüldüğü gibi **ba's** kavramı, hem Hız. Musa ve kardeşinin aktif hale gelmesini, hem de Firavun'un aktifleşmesini ifade etmektedir.

b- "Peygamberlerin kendi toplumlarına gönderilmesi" anlamında: Kur'an'da on üç yerde **ba's** kavramıyla peygamberlerin kendi toplumlarına gönderildikleri dile getirilmiştir: "Sonra onun (Nuh'un) peşi sıra birçok peygamberi kendi toplumlarına **ba'settik**..."⁷¹ Yukarıdaki tespitlerimiz ışığında, bir peygamberin kendi

67 Tâ-Hâ 20/47; Şuarâ 26/16,17.

68 Zemahşerî, *Keşşaf*, s. 657.

69 Sayı, Hız. *Musa*, s. 97.

70 Yunus 10/78.

71 *لَمْ نَعْتَنَّا مِنْ بَعْدِهِ رُحُلًا إِلَى قَوْمِهِمْ فَجَاؤُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَلِكَ نَطَّعُ عَلَى قُلُوبِ الْمُتَعَدِّينَ* Yunus 10/74. **Ba's** kavramıyla peygamberlerin, kendi toplumlarına gönderilmesini ifade eden diğer âyetler şunlardır: Bakara 2/129, 213; Al-i İmran 3/164; İsrâ 17/15; Nahl 16/36; Furkan 25/41,51; Kasas 28/59; Mü'min 40/34; Cuma 62/2;

toplumuna gönderilişinin ba's kavramıyla ifade edilmesi, onun peygamberlik görevini icra ederken aynı zamanda siyaset, ekonomi, sosyal adaletsizlik, hukuk gibi birtakım toplumsal sorunların çözümü için de mücadele ettiğini ortaya koymaktadır. Bu noktada tüm peygamberlere aynı zamanda gönderildikleri toplumun ıslahatçıları gözüyle bakabiliriz. Bu çerçevede bir peygamberin toplumuna *irsâli*, onun peygamberlik görevini icra etme görevini(dini tebiğ); *ba'si* de toplumu ıslah etme görevini ifade etmektedir.

7- "Hz. Peygamberin Medine'ye gönderilmesi" anlamında: Ba's kavramı Kur'an'da bu anlamında sadece bir âyette dile getirilmiştir: "*Gecenin bir kısmında da sadece sana mahsus bir nafile olmak üzere uykudan kalk, teheccüd namazı kıl, Rabbinin seni yüce bir yere göndermesi*⁷² yaklaştı⁷³."74 Âyette, Hz. Peygamberin her çeşit hakaret ve istihzaya maruz bırakıldığı, sürekli kötülenip kınandığı vatanından ayrılıp her türlü övgüye mahzar olacağı, baş tacı edileceği, bir dediğinin iki edilmeyeceği güzel bir vatana yani Medine'ye⁷⁵ gönderileceği müjdelenmiştir.⁷⁶

C- "Nasb/Tayin Etmek" Anlamında

1- "Talut'un tayin edilmesi" anlamında: Kur'an'da tayin etmek anlamında ba's, sadece iki yerde İsrail oğullarının yönetimi için bir liderin/Talut'un belirlenmesi hadisesinde geçmektedir: "...*Hani, onlar peygamberlerine bize bir lider tayin et ki Allah yolunda savaşalım, dediler. Peygamberleri de: 'Üzerinize savaş farz kılınır da ya savaşmazsanız?' dedi. Onlar dediler ki: 'Biz Allah yolunda neden savaşmayalım?'*"

Cin 72/7. Kur'an, ba's kavramını peygamberlerin nübüvvet değil de daha çok risalet görevleriyle ilişkilendirmiştir.

72 Makam-ı Mahmûd kavramının tefsiri ile ilgili müfessirler ihtilaf etmişlerdir. İlim ehlinin çoğunluğu Makam-ı Mahmûd'un, kıyamet günü Hz. Peygambere verilecek olan şefaat makamı olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bu görüş İbn Abbas, Mücahid ve Hasan Basri'nin görüşüdür. Diğer bir görüş de Huzeyfe kanalı ile gelen, mahşerde Hz. Peygambere verilen övülmüş bir makam anlamını dile getiren rivâyettir. Üçüncü bir görüş ise Mücahid kanalıyla İbn Mesud'a dayandırılan görüş olup şöyledir: Allah, Hz Muhammed'i arşının üzerinde kendi yanına oturtacaktır. Bu son görüş eleştirilmiş olup kabul görmemiştir. Taberî, *Camii'l-Beyan*, IX., 15.cüz, 179-185. Razi ise, kelimenin, âyetteki "yeb'aseke/يَبْعَثُ/ seni gönderecektir" fiilinden "hal" olmak üzere mansub olduğunu, yani, "seni, mahmûd (övülmüş) olarak gönderecektir." manasının da anlaşılabilceğini ifade etmiştir. Râzî, *Mefatih*, XXI., 32.

73 Râzî, âyette geçen "asâ/عسى" fiiliyle ilgili şu bilgiyi vermiştir: Müfessirler, Allah için kullanılan bu kelimenin "mutlaka, hiç şüphe yok ki" manasına geldiği hususunda ittifak etmişlerdir. Meani alimleri şöyle demişlerdir: "Bu kelime arzulanırma anlamına gelir. Birisi birisine ümit verir, sonra da onu ümidinden mahrum ederse, bu bir ar ve utanç olur. Allah ise, bir kimseyi, herhangi bir şey hususunda ümitlendirip sonra da onu ona vermekten son derece münezzeh ve kerimdir." Râzî, *Mefatih*, XXI., 32. Ayrıca fiil, "yaklaşmak" anlamını da içermektedir. İbn Hişâm, Ebî Muhammed Abdullah Cemaleddin bin Yusuf, (ö. 761/1359) *Muğni'l-Lebîb an Kütübi'l-Eârîb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye), 1416/1996, I., 173.

74 Ahzâb 13/33'te de "Makam" kelimesi Medine şehrinin ifade etmek üzere kullanılmıştır.

75 Sülün, Murat, "Makam-ı Mahmud Âyetine Farklı Bir Yaklaşım", *A.Ü.İ.F.D.*, Cilt: 50, Sayı: 2, Ankara, 2009, s. 29.

76 Sülün, Murat, "Makam-ı Mahmud" kavramının anlam içeriği ile ilgili çok daha fazla malumat için bkz., Sülün, ss. 13-38.

Peygamberleri de onlara: 'Bilin ki Allah, Tâlût'u size lider olarak tayin etti' dedi...'77

2- "Yahudilerin içlerinden on iki nakibin tayini" anlamında: Ba's, bir görev maksadıyla belirli bir gurubun tayin edilmesini anlatmak üzere de kullanılmıştır: "And olsun ki Allah İsrail oğullarından söz almıştı. **Biz, onlardan olan on iki temsilci tayin etmiştik.** Allah demişti ki: 'Muhakkak ben, sizinleyim; namazı kılar, zekâtı verir, peygamberlerime iman eder de onlara yardım ederseniz ve Allah'a güzel bir borç verirsiniz and olsun ki sizin kötülüklerinizi örterim'..."78 İsrail oğulları, Mısır'dan hicretten sonra Hz. Musa ile birlikte çölde kaldıkları zaman zarfında yapılanma içerisine girmişlerdir. Çünkü Mısır'da kölelik hayatına alışmış ve kendi içerisinde sistemleşememiş olan İsrail oğulları, çölde karşılına çıkması muhtemel birtakım sosyal ve askeri problemlerin üstesinden gelebilecek seviyede değillerdi. Nitekim kendilerine vaat edilen kutsal topraklara girmeleri Allah tarafından emredildiği halde, İsrail oğulları, orada yaşayan kavimden korkmuşlar ve peygamberleri Hz. Musa'ya: "Sen Rabbinle git onlarla savaş, biz buradan bir adım bile adım atmıyoruz" deme cüretinde bulunmuşlardı.79 Bir peygamber olmasının yanında aynı zamanda reformist bir lider olan Hz. Musa, hiçbir sosyal, siyasal ve askeri düzenleri olmayan İsrail oğullarını sitemleştirmek için birtakım düzenlemelere gitmişti. Söz konusu düzenlemeleri yapabilmek için kendisine bu konuda yardım edebilecek kişilere ihtiyaç duymuştur.80 Bunun için İsrail oğulları'nın her bir oymağından, kendilerine emredilen şeyler hususunda ahde vefa gösteren, güvenilir insanlar olup içlerinde yaşadıkları topluma arif olan kimseleri ba's etmiştir.81

77 قَالُوا لَنَبِيٍّ لَّهُمْ بُعِثَ لَنَا مُلْكًا نُنْفِئُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَالَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالَ

78 وَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ

79 Maide 5/21, 22, 24.

80 Çölde Sayım, 1/4, 5.

81 Taberî, *Camiu'l-Beyan*, IV., 6. Cüz, 203; Zeccâc, *Meani'l-Kur'an*, II., 158, 159. Ba's kavramını incelerken söz konusu fiilin başka bir şekilde de tefsir edildiğini gördük. Zira bu yoruma göre Hz. Musa, kutsal topraklara gitmeden önce oraya on iki nakibi casusluk yapmak üzere ba's eder. Dolayısıyla bu yoruma göre âyette dile getirilen ba's olayı casus göndermektir. İbn Abbas ve Mücahid'e isnad edilen bu manadaki tefsir rivayetleri için bak: Taberî, IV., 6. Cüz, 204, 205; İbn Kesir, *Tefsir*, III., 64; Suyutî, *ed-Durru'l-Mensûr fî Tefsir-i bi'l-Mesûr*, thk. Abdullah bin Abdü'l-Muhsin et-Turki, (Kahire), 2003/1424 V., 227, 228. Buna göre ba's olayı tayin işi değil ancak casus gönderme olayıdır. Nitekim Muhammed Esed de, âyette geçen nakib kelimesinin casus anlamına da geldiğini belirterek âyetin mealinin şöyle vermiştir: " ve gerçek şu ki liderlerden on iki tanesini casus olarak Kenan'a gönderdiğimiz zaman..." Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı(Meal-Tefsir)*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret Yayınları), 1999. I., 187, 21. dipnot. Âyette bahsedilen ba's olayının acaba Hz. Musa'ya dini ve dünyevi işlerde yardım etmek üzere her bir boydan ileri gelenleri tayin etmek mi yoksa "Kenan ülkesi"ne casus göndermek mi olduğunu ortaya koymak için Tevrat'a müracaat ettiğimizde karşımıza iki tane on iki nakibin görevlendirilmesi olayı çıkmaktadır. Bunlardan ilki Hz. Musa'nın, İsrail oğullarının düzenini sağlamak üzere kendisine yardımcı olacak ve bağlı buldukları oymakları temsil ederek onların problemleriyle ilgilenecek temsilcilerin tayin edildiği on iki kişilik temsil heyeti(dir). Çölde Sayım, 1/4-17. İkincisi ise "Kenan ülkesi"ni gözetleyerek orada istihbarat yapmak üzere her bir oymaktan casus olarak seçilin on iki kişi. Çölde Sayım, 13/1-33. Hatta oluşturulan bu iki heyetteki şahıslar bile aynı kimseler değildir. Tefsirlerin ekserisinde ise ilk ba's edilen şahısların yine casusluk yapmak üzere ba's edildiklerini ifade etmişlerdir. Begavî, *Mealim*, III., 29; Zemahşeri, *Keşşaf*, s. 282; İbn Atiyye, *Muharraru'l-Veciz*, s. 524; Kurtubî, *Ahkam*, VII., 376-

Bu durumda ayette geçen baş kavramının, İsrail oğullarının on iki boyundan, her bir boyun durumlarını çok iyi bilen o boy mensubu kimselerin, Hz. Musa'ya dini ve dünyevi işlerde yardım etmek amacına yönelik olarak tayin edilerek harekete geçirmek anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz.

3- "Aralarında problem olan eşlerin ailelerinden birer hakemin tayin edilmesi" anlamında: Eşler arasındaki husumeti gidermek ve onları barıştırmak amacına yönelik hakem tayin edilmesi anlamında baş, sadece bir ayette geçmektedir: "Eğer aralarının açılmasından endişeye düşerseniz; **erkek tarafından bir hakem, kadın tarafından da bir hakem tayin edin. Bunlar barıştırılmak isterlerse Allah, onların arasını bulur...**"⁸²

Tayin etmek anlamındaki baş'ın diğer kullanımlarında daha çok yönetici ve önderlik amacı gözetilmişken bu ayette sadece maslahat icabı eşlerin aralarını ıslah ve onları barıştırmak üzere bir görevlendirme söz konusudur. Bu hakemleri baş edecek olanlar ise öncelikli olarak şayet iş mahkemeye intikal etmiş ise hakimlere,⁸³ şayet mahkemeye intikal etmemiş ise bütün topluma⁸⁴ ve hatta toplumun her bir ferdine düşmektedir.⁸⁵ Öyleyse ayette geçen baş kelimesinin anlam içeriğini kök anlamından yola çıkarak şöyle ifade edebiliriz: Aralarında problem olan eşlerin yakınlarından, onları çok iyi tanıyan iki hakemi, eşlerin aralarını ıslah edip onları barıştırmak amacına yönelik olarak söz konusu problem hususunda eşleri bilinçlendirip bu sorunu çözmek üzere harekete geçirme faaliyetidir.

D- "İleri Atılmak, Girişimde Bulunmak" Anlamında

Bu anlamda baş, Kur'an'da sadece iki yerde infiâl babında kullanılmıştır. Fiil

378; Ebû Hayyân, *Bahrü'l-Muhit*, III., 460: el-Beydâvi, Nasreddin Ebi'l-Hayr Abdullah bin Ömer (ö. 691/1291), *Envâru'l-Tenzil (Tefsiru'l-Beydâvi)*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, trs., II., 305; Ebu's-Suûd, Muhammed el-İmâdi (ö. 982/1574), *Irşâdu'l-Aklîs- Selîm ila Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerim*, (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsî'l-Arabi), trs., III., 13; Suyutî, *Durru'l-Mensur*, V., 227-230. Oysa az önce de belirttiğimiz gibi bu iki gurubu oluşturan kişiler birbirinden farklı kimselerdir. Öyle anlaşıyor ki müfessirler, bu konuda Tevrat'a müracaat etmediklerinden ayette geçen baş olayının muhataplarını aynı kimseler olduğunu var saymışlar ve baş kelimesinin anlamını netleştirememişlerdir. Gerçekten de tefsirlere baktığımızda ayette ifade edilen bu fiilin, bir tayin işi mi yoksa casus gönderme işi mi olduğunu ayırt etmek imkânsızdır. Dolayısıyla biz ayetteki baş olayından kastedilenin, İsrail oğullarının her bir oymağından seçilerek temsil görevi için Hz. Musa tarafından tayin edilmiş kimseler olduğu kanaatini taşımaktayız. Öyle anlaşılmaktadır ki tayin edilen bu kimseler temsil ettikleri oymaklarının dini ve dünyevi işlerini takip etmekle görevli kimselerdi. Zira ayette de geçtiği üzere "azzertumühüm/عَزَّزْتُهُمْ" ifadesi, onların resullere yardımcı olmak gibi bir görevlerinin olduğunu belirtmektedir. Taberi, *Camiu'l-Beyan*, IV., 6. Cüz, 208; Zemahşerî, *Keşşaf*, s. 282; İbn Atiyye, *Muharraru'l-Veciz*, s. 525. Ayrıca Tevrat'ta belirtildiği üzere bu kimseler sayım işlemlerinde Hz. Musa'ya yardım etmişler (Çölde Sayım, 1/18,19) ve her bir boydan kutsal mabede sunulmak üzere mal toplayarak sıraları gelince söz konusu malları mabede getirmişlerdi. (Çölde Sayım, 7/10.) Bu bilgiden yola çıkarak baş edilen temsilcilerin, mensup oldukları boyların zekâtlarını toplayarak Hz. Musa'nın kurduğu beytu'l-mal'a teslim etme görevlerinin olduğunu ifade edebiliriz. Zaten ayette de "ve âteytumu'z-Zekâte/zekâte/زَكَاةً" ibaresi buna delalet etmektedir.

82 Nisa 4/35...وَأَنْتُمْ الرُّكُوعُ/وَأَنْتُمْ الرُّكُوعُ

83 Elmalılı, *Hak Dini*, III., 1253-1354.

84 Râzî, *Mefatih*, X., 95.

85 Râzî, *Mefatih*, X., 95.

bu babdan geldiğinde, *uyanmak*⁸⁶*fırlamak, apar topar girişmek, aniden hamle yapmak, yürüyüşünde hızlı olmak,*⁸⁷*ihtiyacını gidermek için yerinden kalkmak*⁸⁸ anlamını ifade etmektedir. Nitekim münafıklarla ilgili bir âyette kelime bu anlamıyla kullanılmıştır: *"Eğer onlar sefere çıkmak isteselerdi, bunun için hazırlık yaparlardı. Fakat Allah, sefere çıkmaya kalkışmalarını istemediği için onları böyle bir girişimden alıyordu."*⁸⁹

Hz. Peygamber Tebuk Savaşı için hazırlık yapıp orduyu hareket ettirince⁹⁰ münafıklar savaşa hazırlık yapmadan isteksizce katılmak istemişlerdi.⁹¹ Fakat Allah, münafıkların savaşı için girişimlerini isteksizce bulmuş ve onları bu girişimden alıkoymuştur. İşte böyle bir girişim, ayette ba's kelimesi infîl kalıbına girerek, in-be-a-se/انبعث şeklinde ifade edilmiştir. Âyetteki in-be-a-se fiiline müfessirler genellikle "savaşa çıkmak" anlamını vermişlerdir.⁹² Çünkü âyette söz konusu edilen bir savaş, ona hazırlık ve bu savaşa katılma eylemi üzerinde durulmaktadır. Tespitlerimizden sonra "inbiâs/انبيات"ın, Tebuk Savaşı için çağrı yapıldığında münafıkların, savaştan geri kalmaya bir bahane olması amacıyla bilinçli olarak savaşa hiçbir hazırlık yapmadan, gönülsüzce orduya katılmak için harekete geçmek anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. Söz konusu fiil, Kur'an'da bir ayette daha girişimde bulunmak anlamında kullanılmıştır.⁹³

86 Ferâhîdî, *Kitabu'l-Ayn*, II., 112.

87 Cevherî, *Sıhah*, I., 273.

88 İbn Manzûr, *Lisan*, I., 307.

89 *وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلَكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انبِعَاتَهُمْ فَصَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ* Tevbe 9/46.

90 Begavî, *Mealim*, IV., 56.

91 Râzî, *Mefatih*, XVI., 78.

92 Taberî, *Camiu'l-Beyan*, VI., 10. Cüz, 188; İbn Ebî Hatim, *Tefsir*, 1807; Zeccâc, *Meani'l-Kur'an*, II., 450; Zemahşerî, *Keşşaf*, s. 435; İbn Atiyye, *Muharraru'l-Veciz*, s. 850; Suyuti-Mahallî, *Celaleyn*, s. 194; Hâzin, *Lübab*, II., 275. Âyetin hem öncesi, hem de sonrası, Tebuk Savaşıyla ilgili olarak gelmiştir. (Taberî, *Camiu'l-Beyan*, VI., 10. Cüz, 188; Râzî, *Mefatih*, XVI., 78) Zira Hz. Peygamber Tebuk Savaşı için hazırlık yapıp orduyu hareket ettirince (Begavî, IV., 56) münafıklar savaşa hazırlık yapmadan isteksizce katılmak istemişlerdi. (Râzî, *Mefatih*, XVI., 78) Daha sonra Allah, "Eğer onlar (harbe) çıkmak isteselerdi, elbette bunun için bir hazırlık yaparlardı." buyurmuştur... İbn Abbas, Allah'ın, "uddetün/عُدَّة" kelimesi ile, (savaşa çıkacak olanın) yiyeceği, içeceği ve binitini kastettiğini söylemiştir. Çünkü Tebuk Savaşı'na katılanlar çok uzun bir mesafe kat etmişlerdi. Ayrıca o dönemde kıtlık baş göstermişti. Bu kimselerin böyle bir hazırlık yapmamış olmaları, savaşa katılmaya istekli olmadıklarının delilidir. Diğer âlimler ise, bunun, onların bolluk içinde olduklarına ve böyle bir hazırlığı yapabileceklerine bir işaret olduğunu söylemişlerdir. (Râzî, *Mefatih*, XVI., 80) Âyetlerin maksadı, mü'minleri münafıklardan ayırt etmektir. Zira mü'minler, her ne zaman savaşa çıkmakla emrolunurlarsa, duraklamaksızın oraya koşar, hiç gecikmezler. Münafıklar ise beklerler, ıssız yerlere çekip giderler ve çeşitli mazeretler beyan ederler. (Râzî, *Mefatih*, XVI., 78) Allah'ın, münafıkların sefere katılmalarını hoş görmemesi, samimi insanlar olmadıklarından dolayıdır. İslam'a yardım için gönülden savaşmak istemediklerinden Allah, böyle isteksizlerin sefere katılmasını hoş görmemiştir. Hâzin, *Lübab*, II., 275; Ateş, *Tefsir*, IV., 87.

93 *إِذِ انبَعَثَ أَشْقَاهَا* "Onların en azgını (deveyi boğazlamak için) ileri atıldı." Şems 91/12. Semud kavmi azgınlıkları yüzünden peygamberlerini yalanlamışlar, Şems 91/11 içlerinde türeyen en azgın biri Kaddâr ibn Sâlif veya onların en azgın bir topluluğu, (Taberî, *Camiu'l-Beyan*, XV., XXX. Cüz, 269; Begavî, *Mealim*, VIII., 440; Zemahşerî, *Keşşaf*, s. 1206; İbn Atiyye, *Muharraru'l-Veciz*, s. 1983; Kurtubî, *Ahkam*, XXII., 586; Elmalılı, *Hak Dini*, IX., 5864; Ateş, *Tefsir*, X., 495) bütün kavmi bozarak azdırmış, (İbn Atiyye, *Muharraru'l-Veciz*, s. 1983) peygamberi yalanlamaya sevk etmiş; kendilerine gelen Hz. Salih, bir mücize olarak ortaya çıkarılan deveye ve onun su içme hakkına dokunmamalarını söylemiş; fakat onlar onu yalanlamışlar, peygamberliğini kabul etmemişler, deveyi ayaklarından biçerek öldürmüşlerdir. Şems 91/13,14.

E- "Kıyamet Günü Her Toplumdan Bir Şahidin Ortaya Çıkarılması / Getirilmesi Anlamında

Kur'an'da bu anlamda ba's, sadece iki ayette geçmektedir: "Kıyamet günü her ümmette kendilerinden olan bir şahit ortaya çıkarırız; inkâr edenlere itiraz için izin de verilmez, onların özürleri de dinlenmez."⁹⁴

Ba's kavramının geçtiği her iki ayet âhirette meydana gelecek bir sahneyi gözler önüne sermektedir. Bu dünyada yaptıklarının hesabını vermek üzere her ümmet, ilahi huzurda mahkeme olmak için toplandığı vakit, onların imana karşı takındıkları menfi tavırların tanığı olarak bir şahit ba's edilecektir. Her iki ayette geçen şahitlerin ba's ile getirilmesi, ahirette, ilahi mahkeme huzurunda her ümmetin, geçmişte yaşadığı dünya hayatında, kendilerine peygamber/peygamberler vasıtası ile getirilen ilahi yasalar karşısında takındıkları tavrı bilen peygamber/peygamberlerin, ümmetlerinin kendilerini tekzip etmek suretiyle küfre girmiş olduklarını beyan ederek, ümmetlerinin aleyhine şahitlik yapmak için dünyadaki halleri hususunda harekete geçirilmesi anlamını ifade etmektedir.

F- "Diriliş" Anlamında

1- Dünyada diriliş anlamında: Kur'an, dünyada dirilişi söz konusu kelimeyle sadece iki âyette dile getirmektedir. Bu âyetlerin birincisinde İsrail oğulları Hz. Musa'dan Allah'ı kendilerine açıkça göstermesi cüretinde bulunmuşlar ve bunu yapmadıkça Hz. Musa'ya asla inanmayacaklarını beyan etmişler; bunun üzerine onları şiddetli bir gürültü ile yıldırım çarpmış ve ölmüşlerdi.⁹⁵ Sonra Allah onla-

Bir önceki âyette olduğu gibi burada da ba's, "inbiâs/انبياء" şeklinde gelmiştir. Fiilin kökünde var olan *belirli bir amaç için harekete geçmek* anlamını muhafaza etmekle birlikte inbiâs, "kendisini harekete geçiren kimsenin isteğini yerine getirmede süratli olma" anlamını da kazanmıştır. (Begavî, *Mealim*, VIII., 440.) Bir önceki âyette kullanılan inbiâs, onların adeta boyunlarına taş asılmışçasına isteksizce harekete geçmelerini anlatırken; bu âyette ise süratlice istekli olarak harekete geçmelerini vurgulamaktadır. Kelime, deveyi kesme eylemini gerçekleştirecek kişi veya kişilerin bu işi gerçekleştirmek için yerlerinden ok gibi fırladıklarını dile getirmektedir. Öyleyse âyette inbiâs ile anlatılan husus, Salih peygamberin kavminde kendisini yalanlayan kişi veya kişilerin, Allah'ın dokunulmasını yasakladığı deveyi kesmek maksadıyla süratli bir şekilde yerlerinden fırlamak suretiyle harekete geçme eylemidir.

94 وَتَوْمَ نَبِّعُكَ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ لَا يُؤَدُّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُنصِتُونَ Nahl 16/84.

Söz konusu fiil, şu âyette de aynı manada kullanılmıştır:

وَتَوْمَ نَبِّعُكَ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَى لِلْمُسْلِمِينَ Nahl 16/89.

Her iki âyette de bir tehdit söz konusudur. İbn Atiyye, *Muharraru'l-Veciz*, s. 1111; Râzî, *Mefatih*, XX., 98. Zira bu yolla Kur'an, ahireti de işin içine katmak suretiyle muhataplarını çepeçevre kuşatarak ileride başlarına gelecek olan akabeti onlara göstermiş ve onların sorumluluk hislerine vurgu yapmıştır. Âyetlerde geçen şahitler genellikle peygamberler olarak tefsir edilmiştir. Taberî, *Camiu'l-Beyan*, VIII., 14. Cüz, 208; Begavî, *Mealim*, IV., 37,38; Zeccâc, *Meani'l-Kur'an*, III., 216; Zemahşeri, *Keşşaf*, s. 581; İbn Atiyye, *Muharraru'l-Veciz*, ss. 1110,1111; Kurtubî, *Ahkam*, XII., 410; Râzî, *Mefatih*, XX., 98; Beydavî, *Envar*, III., 237. Zira peygamberler dünyada iken risaletin gereğini ümmetlerine tebliğ etmişler ve onları imana davet etmişlerdir. Kurtubî, *Ahkam*, XII., 410. Dolayısıyla o ümmetlerin küfür, tasdik, iman ve tekzip hallerini en iyi bilenler haliyle yine peygamberleri olacaktır. Zemahşeri, *Keşşaf*, s. 581; İbn Atiyye, *Muharraru'l-Veciz*, s. 1111.

95 Bakara 2/55. Olayla ilgili rivâyetler için bkz. Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I., 1. cüz, 416; İbn Kesir, *Tefsir*, I., 264, 265;

rı tekrar diriltmişti: "Ölümünüzden sonra şükretmeniz için sizleri tekrar dirilttik."⁹⁶ Âyette vurgulanan ölüm ve ba's olayının hakiki olduğu yönünde görüş beyan edenler olduğu gibi⁹⁷ ölüm olayının baygınlık, ba's'in de ayılmaktan ibaret olduğu⁹⁸ yönünde görüş bildirenler de olmuştur. Konunun ihtilaflı olmasının nedeni, âyette geçen "sâika/صاعقة" kelimesine yüklenen anlamlardır. "Sâika", merkebin ve öküzün sesinin şiddetli bir şekilde çıkmasını ifade eder.⁹⁹ Hatta merkep o kadar şiddetli ses çıkarmaktadır ki onun bu sesinden dolayı merkebe sokulan sinekler ölmektedirler. İşte böylesi bir ölüm "sâika" kelimesiyle dile getirilmektedir.¹⁰⁰ Dolayısıyla "sâika" kelimesi hem şiddetli bir ses anlamını hem de sesin şiddetinden dolayı ölüm anlamını içermektedir. Bununla birlikte "sâika", gökten şiddetli bir gürültüyle düşen ve dokunduğu her şeyi yakan ateş/yıldırım manasına da gelmektedir.¹⁰¹ Müfessirler genellikle bu âyeti tefsir ederken A'râf suresinin 143. âyetine¹⁰² atıfta bulunmuşlar ve her iki olayı karşılaştırarak üzerinde durduğumuz âyeti yorumlama yoluna gitmişlerdir. Zira A'râf suresindeki âyette Hz. Musa, Allah'tan kendisine gözükmelerini istedikten sonra Allah'ın tecelli etmesi ile birlikte bayılıp/sâika yere düşmektedir. Hz. Musa'nın tekrar kendisine gelmesi ise "efâka/افاق" fiiliyle anlatılmaktadır. Bizim üzerinde durduğumuz âyette sâika'ya uğrayan kimselerin kendilerine gelmeleri ise "efâka" değil fakat ba's fiiliyle dile getirilmektedir. "Efâka" fiili, insanın delilik veya sarhoşluktan sonra fehm kabiliyetinin tekrar kendisine dönmesini ifade etmekte olup¹⁰³ ölümden sonra meydana gelen dirilme eylemi için kullanılmaz. Kur'an'da ba's kelimesi ise ancak ölümden sonra meydana gelen dirilmeyi anlatmak için kullanılmaktadır.¹⁰⁴ Dolayısıyla her iki olay birbirinden farklıdır. Bunlardan A'râf suresindeki âyette, Allah'ın dağa tecelli ederken meydana gelen şiddetli bir sestten dolayı bir bayılma olmuşken üzerinde durduğumuz âyette ise yıldırımın çarpması ile yanarak ölme söz konusudur.¹⁰⁵ Bu olayın

Râzi, *Mefatih*, III., 89.

96 *ثُمَّ بَعَثْنَاكُم مِّن بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ* Bakara 2/56.

97 Taberî, *Camîu'l-Beyan*, I., 1. cüz, 415; Begavî, *Mealim*, I., 97; Zemahşeri, *Keşşâf*, s. 78; Râzi, *Mefatih*, III., 92; Kurtubi, *Ahkam*, II., 116; İbn Kesir, *Tefsîr*, I., 264; Mahalli-Suyûtî, *Celaleyn*, s. 9.

98 Taberî, *Camîu'l-Beyan*, I., 1. cüz, 803; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, I., 536,537; Râzi, *Mefatih*, III., 92.

99 Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, I., 128; Cevherî, *Sıhah*, IV., 1506; İbn Side, *Muhkem*, I., 145; İbn Manzûr, *Lisan*, XXVII., 2450; Zebidî, *Tac*, XXVI., 22.

100 Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, I., 128.

101 Ferâhidî, *Kitabu'l-Ayn*, I., 129; Cevherî, *Sıhah*, IV., 1506; İbn Side, *Muhkem*, I., 145; Zemahşeri, *Esâsu'l-Belâğa*, I., 548; İbn Manzûr, *Lisan*, XXVII., 2450; Zebidî, *Tac*, XXVI., 23.

102 "Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelip Rabbi onunla konuşunca, Musa: 'Rabbim! Bana kendini göster, sana bakayım' dedi. Allah: 'Sen beni göremezsın ama dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de beni göreceksin' buyurdu. Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir etti ve Musa da baygın düştü; ayılınca: 'Rabbim, sen münezzehsin, sana tevbe ettim, ben inananların ilkiyim' dedi."

103 Zeccâc, *Meani'l-Kur'an*, II., 373; İsfehâni, *Müfrrdat*, s. 405.

104 Zeccâc, *Meani'l-Kur'an*, II., 373; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhit*, I., 372; Râzi, *Mefatih*, III., 92.

105 es-Sa'lebi, Abdurrahman bin Muhammed bin Mahlûf Ebû Zeyd (ö. 875/1470), *el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsiri'l-Kur'an*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcud, (Beyrut: Dâru'l-İhyâi Turâsi'l-Arabi), 1418/1997, I., 241.

muhataplarının ölmelerinin ardından bir gün geçmiş¹⁰⁶ ve sonra da diriltmişlerdir/baş edilmişlerdir.¹⁰⁷ Zira âyette geçen sümme/ثم bağlacı, yıldırım çarpması ve dirilme olayı arasında tasavvur edilebilen bir zaman aralığına işaret etmektedir ki bu zaman dilimi bizlere "sâika"dan sonra yaşamın olmadığını göstermektedir.¹⁰⁸

Sonuçta âyette geçen baş kavramının Allah'ı görme istekleri neticesinde yıldırım çarpması sonucu ölmekle pasif hale gelen İsrail oğullarından Hz. Musa'nın seçtiği bir gurubun, Allah'ın kudretini anlamaları¹⁰⁹ onlara yeniden verdiği hayat nimetine şükretmeleri,¹¹⁰ onları mükellef kılması, iman etmelerine imkân bulmaları, günahlarına tövbe etmeleri¹¹¹ ve geri kalan ecellerini tamamlamaları¹¹² amacına yönelik olarak daha önce olduğu gibi diri akıllı, anlayışlı ve ilahi bilgiler hususunda istidlâle bulunmaya müsait ve kabiliyetli olarak diriltildikleri söylenebilir.

Kur'an'da baş kelimesiyle ifade edilen diğer bir dirilme olayı da kimliği belirsiz olan bir kimsenin harap olmuş beldeye uğrayıp oranın nasıl ihyâ olacağına şaşması üzerine başına gelen olaydır: "Yahut altı üstüne gelmiş bir beldeye uğrayan kimseyi görmedin mi? 'Allah burayı ölümünden sonra acaba nasıl diriltecek?' dedi. Bunun üzerine Allah onu yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti, 'Ne kadar kaldın?' dedi, 'Bir gün veya bir günden az kaldım' dedi, 'Hayır yüz yıl kaldın, yiyeceğine içeceğine bak, bozulmamış; merkebine bak ve hem seni insanlar için bir ibret kılacağız, kemiklere bak, onları nasıl birleştirip, sonra onlara et giydiriyoruz' dedi; bu ona apaçık belli olunca, 'Artık Allah'ın her şeye kadir olduğuna inanmış bulunuyorum' dedi."¹¹³

Olay nerede ve kimin başından geçmiş olursa olsun konumuz açısından önemli değildir. Anlatılan olayda bizler için önemli olan nokta, baş olayının mahiyetidir. Dünyadayken ölüp tekrar dirilmeyi dile getiren yukarıda değindiğimiz âyette,¹¹⁴ kısa süreli bir ölümün arkasından meydana gelen diriltme/baş olayı söz konusuysen bu âyette ise vukuu bulan ölüm ve baş olayı arasındaki süre yüz yıllık uzunca bir zaman dilimini kapsamaktadır. Allah, bu âyette insanın baş edilmesiyle birlikte bir de merkebin diriltişi safhalarından bahsetmiştir. Dikkatimizi çeken nokta, hayvanın bedeninin inşâsı, âyette ayrıntılı şekilde belirtilirken insanın sa-

106 Hâzîn, *Lübab*, I., 63.

107 Zeccâc, *Meânî'l-Kur'an*, I., 137,138; Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhit*, I., 373.

108 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhit*, I., 373.

109 Zeccâc, *Meânî'l-Kur'an*, I.,138.

110 Zemahşeri, *Keşşâf*, s. 78.

111 Râzî, *Mefatih*, III., 92.

112 Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhit*, I., 373; Hâzîn, *Lübab*, I., 63.

113 أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوسِهَا قَالَ اتَى بُحَى هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِئْتَ إِذْ قَالَ لَبِئْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِئْتُ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ إِلَى جِوَارِكِ وَلَنْجَعِكَ آيَةَ لِلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْفِزُهَا ثُمَّ تَكْسُوهُهَا كَيْفًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ Bakara 2/259. Olayla ilgili rivâyetler için bkz. Taberî, *Camiu'l-Beyan*, III., 3. cüz, 40-43; İbn Ebi Hâtim, *Tefsir*, II., 500; Râzî, *Mefatih*, VII. 33, 34; İbn Kesir, *Tefsir*, I., 687.

114 Bakara 2/56.

dece ba's edildiği bilgisiyle yetinilmesidir.

Ayrıca sadece insanın değil hem insan ve hem de hayvanın birlikte hayat bulmasından; Allah'ın, ölen kimseyi önce ba's etmiş olmakla onu idrake hazır hale getirdiğini, sonra da ölmüş olan bir cesedin bedensel olarak nasıl tekrar oluştuğunu ona gösterdiğini, bu olaya bakan o kimsenin, bu durumu görerek kendi bedeninin de o hayvanın bedeni gibi ölüp kemik haline geldikten sonra bedenlendiğini kavramış olduğu¹¹⁵ ve bu sayede bir insan için dirilişin her yönünü kavramış olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca Allah'ın, o kişiyi ba's etmekle onun diriltilişinin sadece bedensel olmadığını, aynı zamanda o kişinin asıl kimliği olan kişilik bilincini de tekrar meydana getirmeye kadir olduğunu ve dirilişin böyle mükemmel olacağını göstermek istemiştir denilebilir. Bu durumda ba's olayının meydana gelişi, insanın bedensel yönünün yaratılış safhasından sonra meydana gelmiş demektir. Allah, burada insanın dirilişinin en son safhasından bahsetmiştir. Bu âyette ba's kelimesinin kullanılışı tesadüfi değildir. Allah'ın diriltme kudretini ve diriltmenin ölüm öncesinde oluşturulan kimliğin her haliyle aynı olduğunu ortaya koyan bu âyetin, söz konusu kişiyi zihinsel olarak bu yöne kanalize etmesi gerekliydi. Bu ise belirli bir zihni olgunluk ve yetkinlik düzeyinde yaratılmayı gerekli kılmıştır. Nitekim âyette geçen ba's kelimesini müfessir Râzî şöyle tefsir etmiştir: "Allah'ın "... sonra onu ba'setti." beyanının mânası, "Sonra onu diriltti." demektir. Kıyâmet günü de, insanlar kabirlerinde diriltildikleri için "yevmu'l-ba's" diye adlandırılır. Allah, "sümme ehyâhu/ *ثم احياه*" demeyip de "sümme beasehü/ *ثم بعثه*" buyurmuştur. Çünkü Allah'ın bu sözü, O'nun o kimseyi, daha önce olduğu gibi diri, akıllı, anlayışlı ve ilahî bilgiler hususunda istidlâlde bulunmaya müsait ve kabiliyetli olarak "iade" ettiğine delâlet eder.¹¹⁶ Eğer Allah, "sümme ehyâhu/ *ثم احياه*" demiş olsaydı, bu faydalar temin edilemezdi."¹¹⁷ Allah ba's edilen kişiye adeta hayatı yeniden vermiştir.¹¹⁸ Diğer taraftan âyette bahsedilen insanın ba's edilmesi, adeta uykudan uyanan kimsenin durumuna benzemektedir. O kişi diriltilince, Allah: "Ne kadar kaldın?" diye sormuştu. O da bir uykudan uyanırcasına, "Bir gün veya bir günün bir kısmı kaldım." demişti. Belli ki ilk kendine geldiğinde, kendisine bu soru yöneltince, henüz gerçeği bilmediğinden ve zaman aralığı da kişiliğın sürekliliğine engel olmadığından önceki hayatın uyku hakkındaki hatıralarının kalıntısından yola çıkarak tahminen ve yalandan kaçınmak ve tedbirli olmak için böyle söyledi. Demek ki her gelecek, geçmişin hatırasına sahiptir. Gerek uyku ve gerekse ölüm

115 el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed bin Muhammed (ö. 333/944), *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk.: Mecdî Bâsellûm, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye), 1426/2005, II., 247.

116 Râzî, *Mefatih*, VII. 35. Benzer açıklamalar için bkz. Bursevî, İsmail Hakkı (ö.1137/1724), *Rûhu'l-Beyân*, (yersiz), trs. II., 65; Elmalılı, *Hak Dini*, II., 884.

117 Râzî, *Mefatih*, VII. 35; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, II., 65.

118 Elmalılı, *Hak Dini*, II., 884.

bile ilk kendine gelmede insana kısaca bir hatıra bırakıp da gitmektedir. Öyle olmasaydı dirilen adam, o anda kendini geçmişe bağlayamaz, varlığının o anda başladığını zanneder, "Kalmadım yeni doğuyorum." demesi gerekirdi. Böylece o, nice zaman aralıklarından sonra bile hayatın anlarını birbirine bağlayabilir; geçmişte, şimdi ve gelecekte yaşar. Bu bağı kurma o kadar hızlıdır ki hayatta geçen yüz yıllık bir ömür bile, sonunda insana bir gün gibi gelir. Allah'ın, bizlere haber verdiği bu tür diriliş hadiseleri, insanlara dirilişin sırlarını, gizli yönlerini anlatmak için canlı örneklerdir.¹¹⁹ Öyleyse Allah'ın yüz sene süren sürekli bir ölüm verip bu süre zarfında hayat namına bir şey tattırmadığı kişiyi ba's etmesi, "insanlara bir ibret olması, Allah'ın yaratma konusundaki kudretinin açığa çıkması ve dirilişin mümkün olduğunun bilinmesi amacı doğrultusunda ölü halden, daha önce olduğu gibi diri akıllı, anlayışlı ve ilahi bilgiler hususunda istidlâle bulunmaya müsait ve kabiliyetli olarak bilinçli halde harekete geçirmesi ve ona hayatı yeniden vermesi" şeklinde anlaşılmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

2- "Âhirette diriliş" anlamında: a- "Putların Ba'sı": Kur'an, Allah'a ortak koşulan putların ba's edileceklerini haber vermiştir: "*Üstelik onlar/putlar ölülerdir. Ne zaman diriltileceklerinden bile habersizdirler.*"¹²⁰ Elbette burada putların ba'si, belirli bir zihni yetkinliğin o cansız varlıklarda uyandırılışını ifade etmektedir. Dolayısıyla diriliş anlamında ba's kavramı, dünyada kendilerine ilah vasıfları verilerek ibadet edilen putların, kendilerine kulluk eden müşriklerin ahirette itirazlarının

119 Elmalılı, *Hak Dini*, II., 885.

120 وَمَا تَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ نahl 16/21. Âyette geçen fiillerdeki zamirlerin aidiyeti konusunda müfessirler arasında ihtilaf meydana gelmiştir. Buna göre "ne zaman dirileceklerinden bile habersizdirler/مَا تَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ" cümlesinde تَشْعُرُونَ ifadesindeki zamir putlara aittir. Fakat تَبْعَثُونَ fiilindeki zamir hususunda iki açıklama yapılmıştır. 1-Fiildeki zamir putlara aittir. Buna göre ifade "O putlar, kendilerine ibadet edenlerin ne zaman dirileceklerini bilmezler." demek olup müşrikler için bir istihza/alay vardır. 2-Fiildeki zamir putlara aittir. Yani "O putlar, Allah'ın kendilerini ne zaman dirilteceğini bilmezler." demektir. Râzi, *Mefatih*, XX., 16. Putların cansız varlıklar olmalarından dolayı dirilmelerinin muhal olduğunu ve تَبْعَثُونَ deki zamirin Allah'tan başkalarına ibadet edenlere ait olduğunu belirten Zemahşeri, âyette bahsedilenlerin putlar olmadığını ve o dönemde bir takım insanların taptıkları melekler olduğunu belirtmiştir. Buna göre o meleklerle ibadet edenler, meleklerin ne zaman ba's olunacaklarını bilmezler. Zemahşeri, *Keşşâf*, s. 570. Kur'an'ın bütünlüğü dikkate alınarak değerlendirildiğinde âyette muhatap alınan kimselerin, genellikle putlara yönelmiş insanlar olduğu anlaşılmalıdır. Âyette geçen غَيْرِ أَحْيَاءِ ifadesi hayat belirtisi olmayan varlıkları yani putları işaret etmektedir. Dolayısıyla onların bu dünyada canlılıkları olmadıkları için nötr durumdadır. Bu sebeple müşriklere, ibadet ettikleri varlıkların bu dünyadaki özellikleri haber verilmiştir. غَيْرِ أَحْيَاءِ ifadesi, nutfenin, ölü durumdayken Allah'ın onu canlı olarak inşa etmesini yani ona hayat vermesini ve insanların, öldükten sonra hayat bulmalarını ifade eder. Fakat غَيْرِ أَحْيَاءِ ifadesi, taş ve ağaçtan müteşekkil putlar için olunca, onların ölü konumlarını hayatın hiç takip etmediğinin beyanı için gelmiştir. Merâğî, *Tefsir*, XIV., 66. Ayrıca غَيْرِ أَحْيَاءِ ibaresinin, أَمْوَاتٌ kelimesinin hemen peşinden gelmesi o putların birer ölü olduklarını pekiştiren tekit içindir. Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhit*, V., 468; Mahallî-Suyûtî, *Celaleyn*, s. 269. Ayrıca تَبْعَثُونَ fiilindeki zamirin kâfirlere (Merâğî, *Tefsir*, XIV., 66.) veya yaratılmış olanlara döndüğü (Mahallî-Suyûtî, *Celaleyn*, s. 269.) yönündeki görüşler pek tutarlı gözükmemektedir. Çünkü Kur'an'ın lafızları açık bir şekilde putların da ba's edileceklerini bizlere haber vermektedir. Onlar da kıyamette ba's olunacaklar (Kurtubî, *Ahkam*, XII., 310.) ve kendilerine ibadet edenlere karşılık vereceklerdir. (Begavî, *Mealim*, V., 14) Onların ba's edilmelerinin sebebi ise, taptıkları putların, müşrikleri kendilerine taptırmadıklarını, (Yûnus 10/28) bundan haberlerinin bile olmadığını (Yûnus 10/29) ve onların kendi kuruntularına taptıklarını (Yûnus 10/28) haber vermek üzere kendilerine kulluk edenlerle yüzleştirmektir.

yersizliğini, onların dünyadaki dini inanışlarının batıllığını ortaya koymak ve böylesi bir şirk günahına müşrikleri kendilerinin sokmadığını, bu konuda kendilerinin hiçbir rollerinin olmadığını, müşriklerin aslında kendi kuruntularının kurbanı olduklarını kendilerine göstermek amacıyla yönelik, belirli bir zihin düzeyine ulaştırılarak harekete geçirilmelerini ifade etmektedir.

Gerçi Kur'an'da başka âyetlerde de ifade edildiği üzere, kendilerine tapınılan meleklerle müşriklerin yüzleştirilmeleri ve aralarında diyalogların geçmiş olması¹²¹ onların da ba's edileceklerine bir işaret olabilir. Her ne kadar onlar hakkında ba's kavramı kullanılmamış olsa da böylesi diyalogların geçmiş olması ba's olgusuna vurgu yapmaktadır.

b- "İnsanların diriltilmeleri": Kur'an'da, insanın âhiretteki dirilişini anlatan kelimelerin en çok kullanılanı hiç kuşkusuz ba's'tır. Kimi zaman bir terkip kimi zaman yalın kimi zaman da isim halinde kullanılan ba's, Kur'an'ın inzâli sonrasında terimleşerek İslâm dininin diriliş akâdesinin ismi olmuş ve "el-ba'sü ba'de'l-mevt" şeklinde telaffuz edilmiştir.

Kur'an'da ba's kelimesi, üç âyette İblis'in dilinden ve insanların âhirette dirilişine işaret etmek üzere "yevme yub'asûne/يَوْمَ يُبْعَثُونَ" şeklinde gün kelimesiyle birlikte geçmektedir. Böylesi ifadelerin geçtiği âyetlerde, şeytan Allah'tan, insanlarla uğraşması ve onları Allah'ın yolundan saptırması için insanların diriltilecekleri güne kadar yaşam süresi istemektedir: "İblis: "Bana, (insanların) diriltilecekleri güne kadar mühlet ver." dedi."¹²² Benzeri şekilde -fakat tekil olarak- "yevme yub'asu/يَوْمَ يُبْعَثُ" ifadesi, Meryem suresinde iki âyette Hz. İsa'nın âhirette diriltileceğini beyan için gelmiştir: "Doğduğu gün, öldüğü gün ve diriltileceği gün daima selam olsun ona!"¹²³ Hz. İsa'nın diriltilmesi ile ilgili ba's kelimesine ilaveten "hayy/حَيَّ" kelimesi de kullanılmıştır. "Hayy", canlıların vücutlarının "canlılığını" anlatmaktadır.¹²⁴ Bu ifadenin gelmesi, ba's kelimesinin farklı bir anlam içeriğine sahip olduğunu düşündürmektedir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özellik onun bir kimlik bilincine sahip olmasıdır. Kur'an, insanla diğer varlıklar arasındaki bu farkı, ba's kelimesini insanın diriltilişinde kullanmak suretiyle ortaya koymuş olabileceğini akıllara getirmektedir.

121 Sebe' 34/40, 41, 42.

122 قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ Arâf 7/14. Hicr 15/36; Sâd 38/79. Bu âyetlerin üçü de hem lafız hem de mana olarak birbirlerinin aynısı olduğu için sadece Arâf suresinde geçen âyetin meal ve metnini vermekle yetindik. İblis aslında Allah'ı inkâr etmediği gibi, öldükten sonra dirilişi de inkâr etmemiştir. O, Âdem'in neslinin ve soyunun olacağını, bir müddet yaşayacaklarını, sonra öleceklerini ve bir gün gelip diriltileceklerini bilmektedir. Bu durumda İblis'in küfrü Allah'ı ve âhireti inkâr şeklinde olmamış fakat emir ve yükümlülüğü ve amelin gereğini inkâr ile tartışma şeklinde olmuştur. Elmalılı, *Hak Dini*, III., 2135.

123 وَمَسَلَامٌ وَعَلَيْهِ نَوْمٌ وَلَيْدٌ وَيَوْمَ حُجُوتٍ وَيَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا Meryem 19/15 ve 33. Bu âyetlerin içerik ve lafızları aynı olup sadece 15. âyette söz Allah'a, 33. âyette ise Hz. İsa'ya aittir.

124 Kelime hakkında daha geniş malumat için bkz. Şahin, *Diriliş*, ss. 66-76.

Diğer taraftan “yevme yüb'asüne” ifadesinin geçtiği bir başka âyette, ölümün kendisine geldiğini anlayınca bütün ömrünü salih amelsiz geçiren bir kimse, yapması gerekenleri telafi etmek için boş geçirmiş olduğu yıllara tekrar dönüp salih amel yapmayı arzular; fakat bu arzusu yersizdir. Tekrar eski yıllarına dönüşüne engel bir perde varolması sebebiyle o kimsenin varacağı nihai nokta, yaptığıının hesabını vermek için ölümünden sonra dirileceği gerçeğidir. “*Ta ki, salih amel yapıp boşa geçirdiğim ömrümü telafi edeyim.*” Hayır, hayır! Onun söylediği bu söz boş lakırdıdan ibarettir. Diriliş gününde onların arkalarında, dünyaya geri dönüşlerine bir engel vardır.”¹²⁵ Aynı ifade bu defa Hz. İbrahim’in duasında şöyle geçmektedir: *Rabbim! Dirilecekleri günde beni rezil etme.*¹²⁶ Aynı kavram bir başka âyette Türkçede kullandığımız “kıyâmete kadar” deyimine karşılık gelecek şekilde Yûnus peygamberin “*Senden başka ilah yoktur, Sen Sübhansın. Muhakkak ben kendisine zulmedenlerden oldum.*” diyerek yaptıklarına pişman olduğunu ortaya koymaması durumunda¹²⁷ ebediyen balığın karnında kalmış olacağını belirtmek üzere kullanılmıştır: “*Diriliş gününe kadar orada/balığın karnında kalacaktı.*”¹²⁸ Söz konusu kavram iki âyette ise meçhul yerine malum sigası ile faili Allah olacak şekilde geçmiştir: “*O gün Allah onların hepsini diriltir...*”¹²⁹ Başka âyetlerde ise ba's kelimesi, isimleşerek “yevm” kelimesinin muzafun ileyi olmak üzere “yevmü'l-ba's/يَوْمُ الْبَعْثِ” şeklinde isim tamlaması şeklinde gelmiştir: “*Kendilerine ilim ve iman nasib edilenler, onlara şöyle sesleneceklerdir: Allah'ın koyduğu kanun gereği diriliş gününe kadar belli bir süre kaldınız. İşte (yalanladığımız) diriliş günü budur. Siz (dünyadayken) bu gerçeği anlayıp kavrayamıyordunuz*”¹³⁰

“Yevm” kelimesi hangi fiile izafe edilmişse izafe edildiği fiilin çok süratli bir şekilde meydana geldiğini anlatmaktadır.¹³¹ Bu durumda “yevm”, ba's fiiline izafe edildiği için ba's olayı süratli bir şekilde, kısa bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşecektir denilebilir.¹³²

Kur'an'da “yevm” kelimesine izafe edilerek kullanılan kavramların en geniş kapsamlısı “kıyâmet/القيامة” kelimesi olup “yevm” kavramıyla birlikte “kıyâmet günü / يوم القيامة” şeklinde terkip oluşturmaktadır.¹³³ “Yevm” kelimesiyle birlikte terkip oluşturmak suretiyle Kur'an'da yer alan diğer kavramların ifade ettiği olay-

125 تَعْلَى أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ Mü'minûn 23/100.

126 وَلَا تُخْرِجُنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ Şuarâ 26/87.

127 el-Mâverdi, Ebi'l-Hasen Ali bin Muhammed bin Habib (ö. 450/1048), *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk.: Abdulkaksur bin Abdurrahim, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye), trs., V., 67.

128 تَلَيْتُ فِي بَطْنِهِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ Sâffât 37/144.

129 يَوْمَ يُبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعًا ... Mücadele 58/6, 18.

130 وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِئْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْبَعْثِ فَهَذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلَكُمْ فِي كُنُفِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ Rûm 30/56.

131 Ebu'l-Bekâ, *Külliyyat*, s. 981.

132 Elmalılı, *Hak Dini*, II., 892,893.

133 Kıyâmet 75/6.

ların tümü kıyâmet gününde gerçekleşecektir.¹³⁴ Dolayısıyla ba's kelimesi, "yevm"e izafe edildiğinde ba's olayının, kıyâmet gününün belirli bir merhalesini oluşturduğunu söyleyebiliriz.¹³⁵

Öte yandan "yevm" kelimesi, ba's'e izafe edilmek suretiyle "yevmü'l-ba's/البعث اليوم" şeklinde bir terkip oluşturduğu için mutlak bir zamanı da ifade edebilmektedir. Kur'an'ın bize çizdiği semantik alan çerçevesinde düşündüğümüzde "ba's günü"nü, arkasından gelecek merhaleyle ve bir önceki sûr'a üflenmiş merhalesiyle sınırlandırabiliriz. Ancak bu iki merhale arasında kalan süre yine mutlak ve belirsizdir. Yani vaktin mahiyeti itibarı ile mutlaklık, Kur'an'ın semantiği itibarı ile de sınırlılık söz konusudur.¹³⁶ "Yevm" kelimesi, aynı zamanda çok önemli işlerin gerçekleştiği zamanları ifade etmek için de kullanılmıştır.¹³⁷ Öyle anlaşılıyor ki "yevmü'l-ba's" tamlaması ile aynı zamanda muhatapların hiçe saydıkları diriliş olayının önemli, dikkate alınması gereken büyük bir olay olduğu da anlatılmak istenmiştir.

Kur'an, insanın dirilişi anlamında ba's kelimesini, söz konusu olayın mutlaka olacağını bildirmek ve bu konudaki tereddütleri gidermek maksadıyla tekitli olarak da kullanmıştır: "Kâfirler diriltilmeyeceklerini iddia ettiler. De ki: 'Hayır! Rabbim hakkı için kesinlikle diriltileceksiniz'"¹³⁸ Âyette müşriklerin, dirilişin asla olmayacağına dair kullandıkları ve ba's fiilinin başına getirdikleri "len/لن" edatına karşılık, bu işin mutlaka olacağını ifade etmek üzere hem yemin üslubuyla "belâ ve Rabbî/بلى وربى" şeklinde kullanılmış hem de fiil tekitli olarak başta lam sonda iki "nun/ن" olmak üzere üç tekid harfiyle "letüb'asünne/لَتُبْعُنَّ" şeklinde getirilmiştir.¹³⁹ Kur'an, müşriklerin yalanladıkları dirilişin mutlak surette meydana geleceğini ısrarla vurguladığından dolayı onlar da ifadelerinde ba's fiilini tekitli olarak kullanmışlardır: "Öldükten, kemik yığını ve toprak ve haline geldikten sonra mı, hakikaten biz diriltilecek miyiz?" diyorlardı.¹⁴⁰ Müşriklerin, fiili bu şekilde kullanmaları, Kur'an'ın onlara, dirilişin olacağını sunduğu üslupta aranmalıdır. Onların bu şekilde fiili tekitli kullanmaları, Kur'an'ın onlara ne derece tesir ettiğinin de göstergesidir. Demek ki Kur'an, dirilişle ilgili tüm bilgilerini, mutlak surette gerçekleşecek olan kati unsurlar olarak sunmaktadır ki müşriklerin zihninde hep

134 Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'an ve Kıyâmet*, (İstanbul: Marifet Yayınları), 1997, s. 88.

135 "لَمْ يَكُنْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُبْعَثُونَ / "Sonra muhakkak siz kıyâmet günü diriltileceksiniz." Mü'minûn 23/16.

136 Yavuz, *Kur'an ve Kıyâmet*, s. 79.

137 Zemahşeri, *Esâsu'l-Belâğa*, II., 392.

138 *Teğâbun* 64/7. زَعَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ لَنْ يُبْعَثُوا قُلْ بلى وَرَبى لَتُبْعُنَّ ...

139 Kur'an, dirilişin mutlak surette olacağını yemin üslubuyla sunarken buna karşılık müşrikler de, bunun olmayacağına dair yemin etmişlerdir: "Allah ölen kimseyi diriltmez." diye büyük yeminler ediyorlar. *Bilâğis, (diriltmek) Allah'ın, gerçekleştirmesini va'd ettiği bir hakikattir.* وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَيَبْعَثَنَّ اللَّهُ مَنْ بِمُوتِ بلى وَعُدَا عَلَيْهِمْ جَحًا وَلَيَكُنَّ أَكْثَرُ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ Nahl 16/38.

140 وَقَالُوا عَرَادًا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَرَأَيْتُمْ خُلِقْنَا جَدِيدًا. Ayrıca bkz. *Vâkıa* 56/47. وَكَانُوا يَحْسَبُونَ أَنَدَا مِنَّا وَكُنَّا نَرَاهَا وَعِظَامًا أَرَأَيْتُمْ لَتُبْعُونَ. "Onlar, "Biz, kemik yığını haline geldikten ve kemiklerimiz un-ufak haline geldiğimiz vakit mi, biz mi, yeni bir yaratılışla gerçekten diriltileceğiz?" İsrâ 17/49.

tekit üslubuyla yer etmiştir. Elbette müşriklerin fiili tekitli kullanımları, onların dirilişi kabul ettiklerini değil, fakat bu konuyu bir alay, eğlence konusu haline getirdiklerini ve bu olayı küçümsediklerini göstermek içindir.¹⁴¹ Hz. Peygamber de her fırsatta müşriklere tekitli bir üslupla dirilişin olacağını ilgili fiille bildirmiştir: "Öldükten sonra muhakkak tekrar dirileceksiniz" desen, inkârcılar muhakkak şöyle derler: 'Bu apaçık sihirden başka bir şey değildir.'¹⁴²

Kur'an, dirilişin adı olmak üzere ba's kelimesini isim olarak yalın halde "el-ba's/البعث" şeklinde de kullanmıştır: "Ey insanlar! Dirilişi kabul etmiyorsanız biliniz ki biz, sizleri önce topraktan, sonra bir damla sudan, sonra aşılannmış yumurtdan, sonra bir et parçasından yarattık. Böylece kudretimizi gösteriyoruz ki sizi nasıl dirilteceğimizi anlayasınız..."¹⁴³ Kelimenin yalın halde kullanımı, bir başka âyette bu defa "halk/حلق" kelimesinin isimleşmiş şekli ile beraber ve onun hemen peşinden gelmektedir: "Sizin yaratılmanız da diriltiğiniz de ancak bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir..."¹⁴⁴ Âyette, halk ve ba's kelimeleri birlikte fakat "halk" kelimesi¹⁴⁵ ba's kelimesinden önce olacak şekilde zikredilmiştir. Çünkü birincisi, insanın, çeşitli evrelerden geçerek ilk yaratılışını; ikincisi de diriltilişini beyan içindir. İnsanların tümünden yaratılışları ve tümünden diriltilişleri sadece bir insanın ilk yaratılışı ve bir insanın diriltilişi gibidir ve Allah'a bu işler asla zor değildir.¹⁴⁶

Ayrıca Kur'an, diriliş anlamında ba's fiilini hem geçmiş zaman hem de şimdiki zaman kipiyle de kullanmıştır. Fiilin mazi zaman kipinde kullanılışı, aslında Kur'an'ın üslubu çerçevesinde gelecek bir zamanda henüz gerçekleşmemiş bir olayı gerçekleşmiş gibi gösterip onu senaryo tarzında sunması şeklinde olmuştur¹⁴⁷ ki bu kullanım aynı zamanda olayın kesin gerçekleşeceğini tekid etmiştir.¹⁴⁸ "Eyvah

- 141 Şu âyette de benzeri şekilde tekit üslubu kullanılmıştır: مُمِينُ مِّنْ ۙأَعْرَابٍ وَمِنَ الْمَدِينَةِ ۚ وَكَثَرْنَا تَرَابًا وَعِظَامًا ۖ عَرَبًا لَّيَعْلَمُونَ Mü'minün 23/82.
- 142 وَتِلْكَ أُمَّتٌ أُمَّتُكُمْ مَّعْرُوفَةٌ ۖ مِنْ بَعْدِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا ۚ إِنَّ هَٰذَا ٱلْحَقُّ مُبِينٌ Hüd 11/7. Âyette dirilişin olacağı, "inne" edatıyla ve cümlelerin isim cümlesi şeklinde gelmesiyle iyice pekiştirilerek sunulmuştur.
- 143 يَا أَيُّهَا ٱلنَّاسُ ۖ إِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ ٱلْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِن نُّرٍۭ ۚ وَإِن نُّنْفِقُ ۖ مِن نُّرٍۭ ۚ وَإِن نُّنْفِقُ ۖ مِن نُّرٍۭ ۚ وَإِن نُّنْفِقُ ۖ مِن نُّرٍۭ ۚ وَإِن نُّنْفِقُ ۖ مِن نُّرٍۭ ۚ وَإِن نُّنْفِقُ ۖ مِن نُّرٍۭ ۚ Hacc 22/5.
- 144 ... مَا خَلَقْنَاكُمْ وَلَا نَبْعَثُكُمْ إِلَّا كَنَفْسٍ وَاحِدَةٍ ... Lokman 31/28. Âyet, Übey bin Halef, Übey Eşdin, Münebbih gibi müşrikler hakkında inmiştir ki onlar, Hz. Peygambere gelerek: "Allah, bizleri çeşitli evreler halinde nutfeden, mudgadan, kemikten... yarattı ama sen gelmiş bizlere belirli bir vakitte tümünden yeni bir yaratılışla bäsedileceğimizi söylüyorsun" şeklinde itirazları üzerine inzal olunmuştur. Mâverdî, *Nüket*, IV, 345.
- 145 "Halk" kelimesi, daha çok insanın ilk yaratılışına gönderme yapar. Ne surette olursa olsun insanın halk edilmesi, onun yoktan var edilmesi şeklinde değil fakat onun, belirli unsurların çeşitli aşamalardan geçmek suretiyle meydana gelişini ifade etmektedir. Aslında insanın "halk" edilmesini, onu meydana getiren oluşum safhalarının birbirine monte edilmesi olarak değerlendirilebilir. Kelime hakkında daha geniş malumat için bkz. Şahin, *Diriliş*, ss. 87-95.
- 146 Âyetin zahirinden, aslında insanların bir birinden farklı bir ilk yaratılış ve diriltilişlerinin olmadığı ve her birisinin aynı surette bu aşamalara tabi tutulacağı anlaşılabilir gibi insanların ilk yaratılışları ile diriltilişleri arasında bir fark olmadığı ve her iki olayın da var ediliş noktasında aynı oldukları da anlaşılabilir. Nitekim Kur'an, diriliş olayının meydana geleceğini vurgularken insanın ilk yaratılışını buna örnek olarak sunmaktadır.
- 147 Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadis*, çev.: Vahdettin İnce ve diğerleri, (İstanbul: Ekin Yayınları), 1998., II., 29.
- 148 Esed, *Meal*, III., 1087, 1. dipnot.

bizlere! Yattığımız yerden/kabirlerimizden bizi kim diriltti?" derler. Onlara: 'İşte Rahman olan Allah'ın vaat ettiği budur, peygamberler doğru söylemişlerdi' denir.¹⁴⁹ Öyle anlaşılmaktadır ki gelecekte gerçekleşecek olan diriliş olayının, baş fiilinin geçmiş zaman kipiyle ifade edilişi, söz konusu olayın mutlaka meydana geleceğini tekit etmiştir. Ayrıca fiil, şimdiki zaman kipinde de gelmiştir: " 'Saat' mutlaka olacaktır, Allah, muhakkak kabirdekileri diriltir."¹⁵⁰ Bir diğer âyette de muzârî kipinde şöyle kullanılmaktadır: "...Allah diriltir ve O'na döndürülürler."¹⁵¹ Fiil, ismi mef'ûl kalıbına girmek suretiyle "meb'ûsîn/مَبْعُوثِينَ" şeklinde de kullanılmıştır: "Hayatımız ancak bu dünyadadır. Ölürüz, yaşarız; diriltilecek değiliz."¹⁵²

Baş kavramı, insanın uykudan uyanır gibi kabrinden kalkışı anlamını içermiş olmakla birlikte¹⁵³ onun dünyada meydana getirmiş olduğu kimliğin uyanması şeklinde de anlaşılmalıdır. Zira zihinsel faaliyet sahibi olarak yaratılan tek varlık insan olup o, bu özelliğiyle kendisine bir kimlik geliştirmektedir. Geliştirdiği bu kimlik, dünyada yaptıklarından sorumlu tutulacak ve yine bu kimliğiyle diriltilecektir ki söz konusu kimliğin tekrar ortaya çıkışı, aklımıza baş kelimesini getirmektedir. Nitekim kelimeyi bu anlamıyla değerlendirenler olmuştur. Mesela Muhammed Abduh, Bakara suresinde mevzuu bahis¹⁵⁴ karyeye uğrayan kişinin diriltilmesini açıklarken, yüz sene ölü kalan insanın his, hareket ve idrakinin kaybolmuş olduğunu ve baş kavramı ile ona his, hareket ve idrakin gelmiş olduğunun beyan edildiğini belirtmiştir. Abduh'un görüşlerini aktardıktan sonra Reşit Rıza bu konuyu daha da derinleştirmiş ve çeşitli örneklerle açıklama yoluna gitmiştir.¹⁵⁵ Merâğî de tefsirinde baş kelimesinin anlamı üzerinde yoğunlaşmış ve birtakım tespitlerde bulunmuştur. Merâğî, âyetteki¹⁵⁶ diriliş olayıyla ilgili olarak âyetin, bu olayı "hayy" kelimesiyle ifade etmeyip baş kavramıyla anlattığını, söz konusu kavramın şuur, bilinç ve tam bir aklî yetkinliğin meydana gelmesi olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁷

Öte yandan baş kelimesine, idrak, his ve bilincin insan bedeninde uyanması şeklinde bir anlam vermemize götüren bir diğer neden, Kur'an'da insanın diriltileceğini ifade etmek üzere örnek olarak verilen tabiat hadiselerinde bu kelime-

149 قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ Yâsîn 36/52.

150 وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ Hacc 22/7.

151 إِنَّمَا يَسْتَجِيبُ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَى يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ En'âm 6/36.

152 مِنْ هُنَا الْإِخْبَانُ الدُّنْيَا مَوْتٌ وَتَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ En'âm 6/29; Mü'minûn 23/37. Baş kelimesi, Mutaffifin 83/4'te de ismi meful kalıbında geçmektedir: "Onlar, diriltileceklerini zannetmiyorlar mı?"

153 Ebi Hatim, *Tefsir*, ss. 291-292.

154 Bakara 2/259.

155 Abduh, Muhammed, *Tefsiru'l-Menâr (Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm)*, tlf.: Muhammed Reşid Rıza, (Kahire: Dârü'l-Menâr), 1366/1947., III., 49-50.

156 Bakara 2/259.

157 Merâğî, *Tefsir*, III., 22-23.

nin kullanılmayıp, dirilişin bedensel yönünü zihinlere getiren halk, neşr ve ihya gibi kelimelerin kullanılmış olmasıdır. Ayrıca söz konusu fiilin gerçekleşmesi için ölümün gerçekleşmesi şarttır. Çünkü bu kavram, yaratma kavramları içerisinde ancak ölüm sonrası dönemde yani âhiret ve âhireti çağrıştıran âyetler bağlamında kullanılmışken, insanın ilk yaratılışına vurgu yapan âyetlerde kullanılmamaktadır. Zira ba's olayının gerçekleşmesi için bir oluşumun ardından, mevcut oluşumun yok oluşu ve tekrar aynı oluşumun meydana gelmesi gerekir.

Ba's kavramına, idrak, his ve bilincin insan bedeninde uyanması şeklinde bir anlam vermemize götüren bir diğer neden de putların âhirette diriltilişinin söz konusu kelimeyle ifade edilmesidir.¹⁵⁸ Cansız bir varlığa bir idrak, bir bilinç ve hissin verilmek suretiyle konuşturulmasının-ki Kur'an'da aynı zamanda putların, kendilerine kulluk eden müşriklerle âhirette çekişecekleri vurgulanmıştır- ba's ile ifade edilmiş olması, bu kavrama insanın, dünyada oluşturmuş olduğu kimliğin uyanışı şeklinde de anlaşılabilceğini düşündürmektedir.

Kur'an'da ba's fiili diriliş anlamında kullanıldığında fâili sadece Allah'tır. Diğer kullanımlarda örneğin Hz. İsa'nın mevtayı diriltmesinde "hayy" fiilinin, kuş yapmasında "halk" fiilinin fâili insan iken, ba's fiilinin fâili hiçbir zaman insan olmamıştır. İnsanoğlu bilim ve teknikte ilerledikçe bedensel özellikler üzerinde birtakım gelişmeler kat etmektedir. Zira genetik bilimi bu sahada epeyce mesafe kat etmekte, kopyalama ve kök hücre ile organlar üretebilmekte, ürettiği bu organları fonksiyonel hale getirebilmektedir. Ne var ki insanoğlunun başaramadığı tek nokta, onca gelişmelere rağmen meydana getirmekte aciz kaldığı akıl ve düşünme melekesidir. Gerçi bugün bilgisayarlar vardır fakat bu icatlar insan akli gibi üreten, sonuç çıkaran, ileriye düşünen ve her şeyden önemlisi hayal kuran ve rüya gören türden değillerdir. İnsanoğlu akıl harici her türlü oluşumu yapabilir ama muhteşem bir işleyişe sahip olan akli meydana getirmekte hep aciz kalacaktır. Bu yüzden Allah, ba's gibi böylesi önemli bir fiili meydana getirmeyi sadece kendisine has kılmaktadır.

Sonuç:

Kur'an araştırmaların temelini kavram çalışmaları oluşturmaktadır. Bu çalışmaların bir parçası da kavramların Kur'an'daki kullanım alanlarını tespit etmektir. Tefsir geleneği içerisinde bu tür çalışmalar yapılmıştır. Bunların en önemli ürünleri hiç kuşkusuz "vücûh ve nezâir", "müfredât" ve "garîbu'l-Kur'ân" türü Kur'an sözlükleridir. Bu eserler, Kur'an kelimelerinin âyetlerdeki anlam ve kulla-

158 Nahl 16/21.

nım alanlarının tespitinde başvurulan kaynaklardır. Ne var ki bu eserler, çoğu defa kavramların anlam ve kullanım alanlarını ortaya koymada yetersiz görünmektedir. Bunun sebebi, kavramların ciddi bir araştırmaya tabi tutulmaksızın yüzeysel olarak değerlendirilmesi ve onların anlam alanlarının tespitinde âyetlerin bağlamlarının göz ardı edilmesidir. Diğer taraftan söz konusu eserler, Kur'an kavramlarını, zaman zaman inzal sonrasında İslamî disiplinlerin oluşturduğu ıstılahlarla açıklama yoluna da başvurmuşlardır. Tefsir çalışmalarında bu sıkıntıları aşabilmek için bu eserlerden istifade edilebilmekle birlikte bunlarla iktifa edilmemesi; dahası kavramların ciddi bir semantik tahlilinin yapılmak suretiyle odak anlamının tespit edilmesi ve Kur'an'ın bütünlüğü prensibi göz önünde bulundurularak yeniden ele alınıp incelenmesi gerekir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed, *Tefsiru'l-Menâr (Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm)*, tlf. Muhammed Reşid Rıza, (Kahire: Dâru'l-Menâr), 1366/1947.
- Asım Efendi, Ebu'l-Kemal Ahmed, *Okyanus*, taş baskı, (İstanbul: el-Matbuatu'l-Osmâni), 1305.
- el-Begavî, Ebî Muhammed el-Hüseyin bin Mesud, *Mealimu't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdu'n-Nasr en-Nemr, Osman Damiriyye, Süleyman Muslih el-Harş, (Riyad: Dâru't-Tayyibe), 1409.
- el-Beydâvî, Nasreddin Ebi'l-Hayr Abdullah bin Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, (Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabi), trs. Bostânî, Muallim Petrus, *Kitabu Katri'l-Muhît*, (Beyrut), 1869.
- Bursevî, İsmail Hakki, *Rûhu'l-Beyân*, (yersiz), trs.
- el-Cevherî, İsmail bin Hammad, *es-Sihâh Tacu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgafur Atar, (Beyrut: Dâru'l-İlm), 1410/1990.
- el-Damağânî, Ebû Abdullah Hüseyin bin Muhammed, *el-Vücûh ve'n-Nezâir li Elfâzi Kitabillâhi'l-Azîz*, thk. Abdullah Hamid Ali, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye), trs.
- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadîs*, çev. Vahdettin İnce ve diğerleri, (İstanbul: Ekin Yayınları), 1998.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyub bin Musa, *el-Külliyât*, (Beyrut: Risâle), 1993.
- Ebû Hayyân, Muhammed bin Yusuf, *Bahru'l-Muhît fi't-Tefsir*, thk. Adil Ahmed Abdu'l-Mevcûd ve diğerleri, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye), 1413/1993.
- Ebu's-Suûd, *İrşâdu'l-Akl's- Selim ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, (Beyrut), trs.
- Elmalılı, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul), 1960-1962.
- el-Ezherî, Ebî Mansur Muhammed bin Ahmed, *Tehzibu'l-Luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Muhammed Ali en-Neccâr, (Mısır: Dâru'l-Mısriyye), trs.
- el-Ferâhidî, Halil bin Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrahim Samirî, (yersiz), trs.
- el-Feyyûmî, Ahmed bin Muhammed, *Misbâhu'l-Münîr fi Garibi'l-Şerhi'l-Kebîr li'l-İmam er-Râfi'*, (Mısır), trs.
- Firuzâbâdî, Meccüddin Muhammed bin Yakub, *Kâmûsu'l-Muhît*, (yersiz), trs
-*Basâiru Zevî't-Temyiz Letâifu'l-Kitabi'l-Azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr,

- (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye), trs.
 el-Hâzin, Alaaddin Ali bin Muhammed bin İbrahim, *Lübâbu't-Te'vil fî Maâni't-Tenzil*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr), 1399/1979.
 İbnu'l-Cevzi, Cemaleddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Nüzhetu'l-âyuni'n-Nevâzir İlmu'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdulkirim Kazım er-Râzî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale), 1404/1984.
 İbn Dureyd, Ebubekir Muhammed bin Hüseyin, *Kitabu Cemhereti'l-Lüğa*, (Haydarabat: Matbaatu Meclisi Dâireti'l-Maârifî'l-Kâine), 1344.
 İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman bin Muhammed bin İdris, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Esad Muhammed Tayyib, (yersiz: Mektebetu Nezâru'l-Bâz), 1417/1997.
 İbn Fâris, Ebû Hüseyin Ahmed, *Mücmelü'l-Lügaviyye*, thk. Zahir Abdulmuhsin Sultan, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle), 1406/1986.
 İbn Hişâm, Ebî Muhammed Abdullah Cemaleddin bin Yusuf, *Muğni'l-Lebib an Kütübi'l-Eârîb*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye), 1416/1996.
 İbn Kesîr, Ebî'l-Fidâ İsmail bin Ömer, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî bin Muhammed es-Selâme, (Riyad: Dâru't-Tayyibe), 1420/1997.
 İbn Manzûr, Cemaleddin Muhammed bin Mükerrim, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr ve diğeri, (Kahire: Dâru'l-Maârif), trs.
 İbn Side, Ebî'l-Hasen Ali bin İsmail, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-Azam*, thk. Abdulhamid Handâvî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), 1421/2000.
el-Muhassas, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, (Beyrut), trs.
 İbn Sikkî, Yakub bin İshak, *Kitabu'l-Elfâz*, thk. Fahreddin Gubâve, (Beyrut: Mektebetü Lübnan), 1998.
 el-İsfehânî, Râgıb, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Necib el-Macîdî, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye), 1427/2006.
 el-Kurtubî, Ebî Abdillah Muhammed bin Ahmed bin Ebîbekr, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle), 1427/2006.
 Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'ş-Şurûk), 1423/2003.
 el-Mahallî, Celaleddin Muhammed Ahmed bin Muhammed-es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman bin Ebîbekr, *Tefsiru'l-Celâleyn*, thk. Abdulkadir el-Arnâvut, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr), 1418/1997.
 el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed bin Muhammed, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâselûm, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), 1426/2005.
 el-Mâverdî, Ebî'l-Hasen Ali bin Muhammed bin Habib, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. Abdulmaksur bin Abdurrahim, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), trs.,
Mu'cemu'l-Vasît, (Mısır: Mektebetu Şurûku'd-Devliyye), 1425/2004.
 Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim bin Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. M. Fuad Abdulkakî, (Mısır), 1375/1956.
 Nabîğa ez-Zübyânî, *Dîvân*, thk. M. Faruk Tabba', (Beyrut), trs.
 er-Râzî, Muhammed bin Ebubekir bin Abdulkadir, *Muhtâru's-Sihâh*, (Mısır), 1329.
Tefsiru Garibi'l-Kur'âni'l-Azîm, thk. Hüseyin Elmalî, (Ankara: T.D.V. Yayınları), 1997.
 er-Rummânî, Ebî'l-Hasen Ali bin İsa, *el-Elfâzu'l-Müteradifetü'l-Müterakıbetü'l-Ma'nâ*, thk. Fethullah Salih Ali el-Mısırî, (yersiz: Dâru'l-Vefâ), 1407/1987.
 Sâhib, İsmail bin Abbâd, *el-Muhîtu fî'l-Lüğa*, thk. Muhammed Hasan Yâsîn, (Beyrut: Alemlü'l-Kütüb), 1414/1994.

es-Sarakostî, Ebî Osman Said bin Muhammed, *Kitabu'l-Ef'âl*, thk. Hüseyin Muhammed, M. Şerif, Muhammed Mehdi A'lâm, (Kahire: Dâru'l-Kütüb), 1395/1975.
Sayı, Ali, *Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa*, (İstanbul: İz Yayınları), 1992.
Suyuti, *ed-Durru'l-Mensur fi Tefsir-i bi'l-Me'sur*, thk: Abdullah bin Abdu'l-Muhsin et-Turki, (Kahire), 2003/1424.
et-Taberî, Ebî Cafer Muhammed bin Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyii'l-Kur'ân*, thk. Halil el-Meys, (Beyrut: Dâru'l-Fikr), 1415/1995.
Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'ân ve Kıyâmet*, (İstanbul: Marifet Yayınları), 1997.
ez-Zebîdî, Zeynuddin Ahmed bin Ahmed bin Abdullatif, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, thk. Abdulkerim İzbâvî, (Kuveyt: Matbaatu'l-Hüküme), 1410/1990.
ez-Zeccâc, Ebî İshak İbrahim bin es-Serrî, *Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuh*, thk. Abdulcelil Abduh Şelebî, (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb), 1408/1998.
ez-Zemahşerî, Ebî'l-Kasım Cârullah Mahmud bin Ömer, *Esâsu'l-Belâğâ*, thk. Muhammed Bâsil Uyûni's-Sûd, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye), 1418/1998.
..... *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Akâvil fi Vücûhu't-Te'vil*, thk.: Halil Me'mun Şeyho, (Beyrut: Dâru'l-Mârife), 1426/2005.